

Grafitinin Yer Oluşturucu Etkisi: İstanbul Karaköy Alt Geçit Örneği

Effect of Graffiti As Placemaker: Istanbul Karakoy Underpass Example

Ayşe Gül GEMCİ,¹ Deniz ERİNSEL ÖNDER²

EXTENDED ABSTRACT

This research paper aims to discuss the spatial interaction of graffiti as unauthorized marking activity in public spaces. It proposes to clarify why interactions between graffiti and people in public spaces are important, and how graffiti evokes an external stimulus on people who see these marks on the surfaces of public spaces. In this article, the spatial effect of graffiti on the street is discussed through the concept of place-making. The importance of graffiti in public spaces began to be discussed in the early 1980s, and was considered t a kind of unauthorized street activity often associated with vandalism. However, in the 2000s this changed slightly and graffiti also began to be considered as a profound actor in bringing vitality and increased sociability to the streets according to the qualities of place-making. This drastic change in seeing graffiti has intensified the discussions about the new relationships between the concept of place-making and the motivations for graffiti writing in public spaces. Therefore, a multidisciplinary approach is needed to examine the various interactions between people and public spaces over the social and spatial effects of graffiti. Through a Qualitative Research approach based on a deeper understanding of social life, this paper focuses on the interactions between graffiti and people in public spaces. The conceptual framework of the paper is based on Whyte's Triangulation Process and the qualities of the sense of place that are related to place-making practice derived from the seminal literature of this work . Accordingly, a case study was completed via field work covering thirty-six months between 2015-2018. This fieldwork was conducted in the Karakoy Underpass, where Istanbul's graffiti-covered surfaces are frequently noticed. During the observation period, fifty-four different graffiti configurations were observed in situ and collected as visual documentation using photo and video recordings. Additionally, during the interview period of the fieldwork, conversations using semi-structured questions were carried out with the pedestrians passing through, graffiti writers, and the shopkeepers in the Karakoy Underpass. In order to decompose the data collected from the fieldwork, a prototype "Cross Matrix Table" was designed to show the multiple relationships between the spatial effect of graffiti and the triangulated interaction of public spaces. This Table also highlights the triangulated position of graffiti as an external stimulus that connects with the people as actors of everyday urban flux in public spaces. This paper provides empirical insights on how the Triangulation Process reflects the social interactions in public spaces. Accordingly, this research paper includes Qualitative Research steps of data collection and decomposes the findings with a suggested model "Cross Matrix Table" at the end of the study. The suggested "Cross Matrix Table" model with the decomposed data and case study demonstrates that there is an architectural need to investigate how everyday street art activities can reflect the qualities of the sense of place. This study not only enables graffiti to be seen as an activity performed on the street, but also to arouse interest in the concept of triangulation itself.

Keywords: Graffiti; Istanbul Karakoy Under Pass; place-making; sense of place; Triangulation Process of Whyte.

Bu makale YÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Bina Araştırma ve Planlama Doktora Programında Ayşe Gül GEMCİ tarafından Prof. Dr. Deniz ERİNSEL ÖNDER yöneticiliğinde hazırlanan Bir Paradigma Kırılma Sürecine Bakış: Yer Kavramı ve Protest Sokak Sanatı Etkileşimi isimli tez çalışmasından üretilmiştir.

¹Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Bina Araştırma ve Planlama Doktora Programı, İstanbul
²İstanbul Medipol Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul

Başvuru tarihi: 12 Ocak 2019 - Kabul tarihi: 20 Temmuz 2020

İletişim: Ayşe Gül GEMCİ. e-posta: aysegulgemci@gmail.com

© 2020 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2020 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

ÖZ

Bu yazıda, sokak sanatı örneklerinden grafiti, yer oluşturma kavramı üzerinden ele alınmaktadır. Grafitinin, 1980'li yılların başında kent-sel mekânlarda yayılan görselliği, sosyal ve mekânsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Nedenselliği sürekli yenilenen, tür ve tarzlara ayrılarak gelişen grafitinin, mekânsal bağlamı da buna bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle; grafiti ve mekân etkileşimini, farklı disiplinlerin bakış açıları ile buluşturabilecek, grafitinin sosyal ve mekânsal boyutunun içinde barındırdığı insan ve mekân etkileşimini merkezine alan araştırmalara gereksinim artmaktadır. Yapılan bu çalışmanın amacı; kentsel mekân ve grafiti arasındaki çok yönlü etkileşimin, mekân ve kullanıcılarına yansıyan duygusal boyutlarını belirleyerek, grafitinin yer oluşturuca etkisini tartışmaktır. Çalışmada, yer oluşturma pratiği Etkileşim Üçgeni yönteminden (Triangulation Process) yararlanılarak; mekânsal uyarıcı etken (external stimulus) olarak, izinsiz grafiti örneklerinin (illegal graffiti) kentsel mekân ile olan etkileşimine odaklanılmaktadır. İstanbul'da grafitinin yoğun olarak bulunduğu Karaköy'ün merkezindeki Karaköy Alt Geçidi ve Çarşısında alan çalışması yapılmıştır. Araştırmanın gözlem süreci 36 aya (2015-2018 yılları arası) yayılmakta olup, alanda yazılma-silinme ve tekrar yazılma döngüsü içinde, 54 farklı grafiti konfigürasyonu belirlenmiştir. Bu döngüsel durumdan mekân kullanıcılarına geçen yer duygusunun boyutları ile grafitinin mekânsal nitelikleri arasındaki etkileşimin yer oluşturuca etkisi, hazırlanan çalışma modelinden yararlanılarak ortaya konulmaktadır. Yapılan bu çalışmanın grafiti ve yer oluşturma kavramını tartışan yeni araştırmalara farklı bir bakış sunması ve yol gösterici olması hedeflenmektedir.

Anahtar sözcükler: Grafiti; Karaköy Alt Geçidi ve Çarşısı; yer oluşturma; yer duygusu; Etkileşim Üçgeni.

Giriş

Yer oluşturma (*placemaking*) kavramına, XX. yüzyılın sonlarına kadar modernizmin kentsel mekân anlayışına göre yaklaşmıştır. Bu yaklaşım, genellikle planlamaya yönelik yerleşim kalıpları, çevre düzenleme, işlev ya da mekân kalitesi gibi tasarlama ilkelerinin içine gömülü olarak bir yere yerleşme, yeni bir yer tasarlama ya da mevcut bir yerleşimin farklı düzenlemesi yaklaşımları üzerinden ele alınmaktadır (Carmona ve ark., 2003; Gieryn, 2000; PPS, 2008). Ancak aynı dönemde ortaya çıkan grafiti örneklerinin, kentsel mekânın tasarlanan işlevleri arasında olmamasına ve yönetimler tarafından sosyal ve mekânsal problemleri içermesi nedeni ile kabul görmemesine rağmen artan yayılımı dikkat çekicidir (Ley ve Cybriwsky, 1974).

Günümüzde yer oluşturma kavramının, mekân kullanıcılarının katılımına, sosyalleşme ve erişim olanaklarına, algısal ve duygusal etkileşime dayalı temel mekânsal gereksinimleri kapsayan daha geniş çalışma platformları üzerinden ele alınma gereği duyulmaktadır (PPS, 2008; Carmona, 2019). Grafiti kavramı da günümüze kadar ilerleyen sürede uğradığı gelişime bağlı olarak, mekânsal etkisi, grafitinin yazılma tarzı, türü, mekân konumu, görülebilir olması, kalıcılık süresi ve grafitinin taşıdığı anlam ya da görsel içeriğe göre farklılıklar edinmiştir (Docuayan, 2000). Ancak gelişen ve değişen grafitinin, karmaşık ve çok yönlü mekânsal etkileşimi beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu nedenle, grafiti ve mekân ilişkisini, sadece mekânın değişen görselliği üzerinden tartışmak yeterli olmamaktadır. Bunun yanı sıra mekân ve grafiti kavramlarının aralarındaki sosyal, algısal ve duygusal ilişkiler ile birlikte ele alınması gerektiğini düşündürmektedir. Buradan hareketle yapılan bu çalışmanın kuramsal çerçevesinde, farklı disiplinlerin yer oluşturma ve grafiti kavramları ile ilgili yaklaşım ve söylemlerinden yararlanılmaktadır. Yer oluşturma kavramına; insan ve yer ilişkisinin temel etkenlerinden yer duygusu kavramı üzerinden, grafiti kavramına ise; izinsiz (*unautho-*

rişed veya illegal graffiti) türünün mekânsal etkileri merkeze alınarak yaklaşmaktadır. Çalışmanın amacı;

- Grafiti yazma nedenselliğinin, mekân ve insan ilişkisinin farklı bir yansıması olarak beraberinde getirdiği mekânsal etkileşimi tartışmak,
- Grafiti ile gelen mekânsal farklılaşmanın yer oluşturuca etkisini ortaya koymak,
- Yer oluşturma kavramının, tasarım ve planlama ile ilişkilendirilmesinin yanı sıra tasarım sürecinde, öngörülme-yen etkenlerin de yer oluşturma potansiyeli taşıyabildiğine dikkat çekmektir.

Yapılan çalışma, Nitel Araştırma Yönetiminden¹ yararlanılarak belli bir sürecin gözlemlenmesi üzerine kurgulanmıştır (Neuman, 2014). Gözlem sürecinde, İstanbul'un işlek merkezlerinden Karaköy'ün, büyük ölçekli kentsel yenileme ve imar çalışmaları bir tarafta devam ederken, diğer tarafta çevredeki grafiti örneklerinin her geçen gün yoğunluğunun arttığı bir dönemde olduğu gözlemlenmiştir. Artan bu yoğunluğun merkezinde kalması nedeni ile çalışma alanı olarak, Karaköy Alt Geçidi ve Çarşısına odaklanılmıştır. Araştırmanın süreci 2015-2018 yılları arasında 36 aya yayılmaktadır. Bu süre içinde alt geçitte 54 farklı grafiti dağılımı belirlenmiştir. Grafitilerin beraberinde getirdiği etkileşimin boyutlarını belirleyebilmek amacı ile mekân kullanıcıları; transit olarak geçen yayalar, çarşı esnafı ve grafiti yazarları ile yarı yapılandırılmış, açık uçlu soruların sorulduğu görüşmeler yapılarak veri toplanmıştır. Gözlem ve görüşme süreçlerinde toplanan verilerin çözümlemesinde, Etkile-

¹ Nitel Araştırma Yöntemi; olay ya da olguların deneysel ortamda tekrarlanmadığı, nesnel olarak ölçülebilir ya da sayısal olarak ifade edilebilir olmadığı konuların ve çoğunlukla psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi sosyal bilim alanlarında insan ve toplum davranışlarını gözlem ve yoruma dayalı olarak araştırma yöntemidir. Temel olarak, olay ya da durumların doğal ortamında, gözlem, görüşme yapılması ve yazılı ya da görsel dokümanların toplanmasına dayanarak, toplanan verilerin gerçekçi ve bütüncül bir biçimde yorumlayıcı bakış açısı ile değerlendirildiği araştırma süreci olarak tanım bulmaktadır (Neuman, 2014).

şim Üçgeni Yönteminden (*Triangulation Process*) (Whyte, 1980a) ve bu çalışmanın kuramsal çerçevesi içinde belirlenen grafitinin mekânsal niteliklerini belirleyici model (*prototip*) bir şemadan yararlanılmıştır. Yapılan bu çalışmanın, grafitinin mekânsal etkilerinin anlaşılması yolundaki çalışmalara farklı bir bakış açısı sunması ve hazırlanan model çalışmanın yeni ve daha geniş ölçekli araştırmalara alternatif bir yol gösterici olması hedeflenmektedir.

Yer Oluşturma Kavramına Yaklaşım

Yer oluşturma kavramının tanımlanması temel olarak; mekân kavramının içinde barındırdığı çok yönlü etkileşimin anlaşılması ile mümkün olabilmektedir. Yer oluşturma kavramının kökleri, bireylerin temel mekânsal gereksinimlerine ve yaşanılan mekân arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Bu ilişki, XX. yüzyılın ortalarında, kentsel mekânın fiziksel ve bilişsel mekân okuma yaklaşımları üzerinden ele alınırken, günümüzde algısal, sosyal, psikolojik ve duygusal boyutların öne çıktığı yeni kavramlar üzerinden açıklama gereği duyulmaktadır. Yaklaşımdaki bu gelişme, yer oluşturma kavramına, kentsel mekânın tasarım ve düzenlenmesi anlayışından farklı ve daha kapsamlı yeni söylemler ile yaklaşılmasına olanak sunmaktadır.

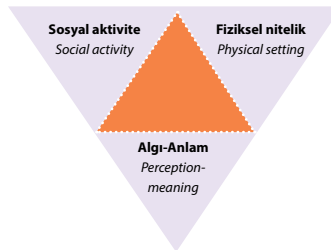
Yer oluşturma kavramına genel olarak; yaşanan çevrenin yapılandırılması, bina tasarımı, yeşil alanların, iç mekânların düzenlemeleri, buralardaki sosyal ilişkilerin kurgulanması ve bunlara bağlı olarak mekânın içinde barındırdığı karmaşık etkileşimi anlamaya yönelik söylem ve pratikler girmektedir. Bu nedenle, birey ve yaşadığı mekân arasında kurulan çok yönlü etkileşim, yer oluşturma kavramının temel niteliği olarak kabul görmektedir. Literatürde yer oluşturma kavramı en temel hali ile “*insanların yaşadıkları mekânları, kendilerini buldukları yerlere dönüştürmeleri*” olarak tanımlanmaktadır (Schneekloth ve Shibley, 1995). Bu bağlamda, bireylerin ilişki kurabildikleri, bağlanabildikleri, aidiyet his-

sedebildikleri, kendileriyle özdeşleştirebildikleri, anılarının olduğu, hatırladıkları, sevdikleri ya da özledikleri yerlerin oluşması, birey ve mekân arasında kurulan duygusal bağa göre olmaktadır. Bu nedenle yer oluşturma kavramı, yeni bir yerleşimin kurulması ya da mevcut yapı bir çevrenin yeniden biçimlenmesi anlamlarını kapsayan geniş bir tabana oturmaktadır. Yapılan bu çalışmada ise mevcut yapı kentsel mekânda, bireylerin günlük sosyal aktivite ve yaşadıkları kentsel mekân ile kurdukları yer duygusu kavramları ile ilişkili olarak mevcut kentsel mekânda yeni bir yer oluşturma bağlamına odaklanılmaktadır. Birey ve mekân arasındaki bu bağın anlaşılmasında mevcut literatür yol gösterici olmaktadır (Mazumdar ve Mazumdar, 2004).

Relph, birey ve mekân arasındaki bu ilişkiyi, bireyin mekânı fiziksel nitelikleri ve yaşamsal aktiviteler üzerinden deneyimlemesi olarak açıklamaktadır (Relph, 1976). Fenomenolojiden yararlanan Schulz ise bireyin gündelik yaşam akışı içinde temel ihtiyaçlarının karşılanması ile kurulan mekânsal etkileşimi, yer duygusu (*sense of place*) olarak kavramsallaştırmaktadır (Norberg-Schulz, 1980). Punter daha belirleyici bir yaklaşım ile yer duygusunu, mekânın çevresel okunabilirliği, kültürel etkileşimi ve mekânsal algı kavramlarının merkezine almaktadır (Punter, 2010). Diğer yandan Gieryn, bireylerin mekân ile kurdukları duygusal bağı, fiziksel niteliklere, nesnel form ve sosyalleşme biçimlerine göre içinde barındırdığı etkileşimi, yer duygusu kavramı olarak nitelendirmektedir. Görüşlerinde, yer duygusunun temel yer oluşturu (*placemaker*) olma potansiyeli ile dikkat çekmektedir (Gieryn, 2000). Yer oluşumuna yer duygusunun etkisi, literatürdeki temel yaklaşımlar ışığında, Tablo 1’de gösterildiği gibi üç temel boyut üzerinden gruplanabilmektedir.

Yer Duygusunun Fiziksel Boyutu: Bireyin fiziksel gereksinimlerinin mekâna yansması ile iki temel nitelik öne çıkmaktadır; konfor ve dinlenme. Konfor; iklim şartlarından korunma, barınma, gün ışığının değerlendirilmesi, su ve

Tablo 1. Literatürden Relph (1976), Punter (1999), Carmona (2010)’ya göre Yer Duygusunun boyutları ve alt nitelikleri

Fiziksel boyut	Algısal boyut	Sosyal boyut
<ul style="list-style-type: none"> Fiziksel nitelik ve tanım Konfor Tasarım ve planlama (<i>self-conscious urban design</i>) Olumsal etkenler (<i>contingency</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> Algı Görme, işitme, koku, dokunma Anlam Uyarıcı etken (<i>stimulus</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> Sosyal aktivite ve ihtiyaçlar Aktif ve pasif katılım (<i>engagement</i>) Tanım (<i>discovery</i>) Etkileşim (<i>interaction</i>)

yiyecek kaynaklarının mekân ile birlikte düzenlenmesiyle sağlanmaktadır (Carr ve ark., 2007). Dinlenme, rahatlama (*relaxation*) ise; konfor kavramı ile iç içe olan bedensel ve zihinsel gereksinimlerin, fiziksel ve psikolojik boyutlarının karşılanmasını içermektedir. Buna göre fiziksel kısıtlılıkların kaldırılması ya da iyileştirilmesi psikolojik rahatlık duygusunu beraberinde getirmektedir (Carmona ve ark., 2003). Yer duygusunun fiziksel boyutu aynı zamanda, mekân tasarımına yönelik temel niteliklerin de belirleyicisi olmaktadır. Bu noktada mekân tasarımı yetkinliğinde, aralarında mimar, kent plancısı, peyzaj mimarının da bulunduğu uzmanların yer oluşturma yaklaşımları (*self-conscious urban design*), yer duygusunun fiziksel boyutunun gelişmesini aktarmaktadır. Jacobs ve Appleyard yer duygusunun oluşmasına etki edebilecek yedi tasarım niteliğinin önemine vurgu yapmaktadır (Jacobs ve Appleyard, 1987). Bunlar;

1. Yaşanabilir fiziksel konforun herkes için olması,
2. Mekân kullanıcılarının bireysel veya kolektif olarak yaşadıkları mekânı tanımlayabilmesi ve bunun beraberinde aidiyet bağının kurulabilmesi,
3. Farklılık yaratabilecek mekânsal fırsat ve seçeneklerin kullanıcılara sunulması, gelenek ya da kalıplardan farklı, yeni ve güncel deneyimlere erişim imkânı verilmesi (eğlenme, dinlenme vb.),
4. Bireyin mekân ile kurduğu duygusal bağın mekân farkındalığı (*authenticity*) oluşturmaya,
5. Toplumsal yaşam bilincinin gelişmesi ve aktif veya pasif katılımın teşvik edilmesi,
6. Kendi kendine yeterli ve enerji kaynaklarının sürdürülebilir olması,
7. Mekânın herkes için eşit ve minimal düzeyde konfor olanakları sunabilir olmasıdır.

Diğer tarafta, Gieryn ise mekânın olumsal (*contingent*) etkenlerin farklı ölçeklerdeki nesnelere de yer duygusu ile ilişkilendirir. Bireyin mekân ile kurduğu duygusal bağ, kişiden kişiye değişmesi ile artan seçenekli olma imkânı, içinde mekâna dair öngörülme-yeni yani olumsal etkenleri barındırmaktadır. Bu noktada bireyin yer duygusu edinebilmesi için, yer üç temel niteliği ile gerekli ve yeterli görülmektedir (Gieryn, 2000);

1. Yer, evrende biricik (*unique*) ve belirli somut bir kounuma sahip olması ile burası ya da orası, uzak ya da yakın arasındaki ayırım ile anlam kazanması,
2. Nesnel forma göre yerin, yapılanmış ya da boş, yapay ya da doğal olarak biçimlenmesi (Bu bağlamda çok farklı nesnelere sahip kavramlar, duvarlar, kapılar, evler, mağaralar da birer yer olabilir.),
3. İnsanların bir mekâna ya da nesneye yükledikleri anlam ve değeri ifade edebilecekleri bir ad, isim veremeleri ile yerin, benzerlerinden ayırt edilebilir olması.

Bir mekânın, yer olabilmesi için insanların kendilerini onunla özdeşleştirmeleri ve onu bir anlam ve değeri temsil eden simge olarak benimsemeleri bu nedenle önem taşımaktadır. Böylelikle, farklı bir anlam, değer veya simgenin ifade bulduğu bir tepe, bir ağaç, kaya veya çukurla bile bireyde yer duygusu farklılaşabilmektedir. Bu nedenle, yeri, ona yüklenen farklı anlam ve değerler var etmektedir.

Yer Duygusunun Algısal Boyutu: Bireyin mekân içerisinde (veya çevresinde) değişken süreli olarak deneyimlediği mekânsal aktiviteleri yorumlama biçimi ile oluşmaktadır. Bu noktada Lynch algının oluşabilmesi için üç nesnel duruma vurgu yapmaktadır. Bunlar; kimlik (*identity*); nesnelere benzerlerinden ayırt edilebilir olması, yapısal biçim (*structure*); birey ve nesne arasındaki mekânsal ilişki, anlam (*meaning*); nesnenin birey için taşıdığı temsil değerinin olmasıdır. Bireyin mekânsal algısının, yer duygusu üzerindeki etkisi ise mekân imgeleri üzerinden olmaktadır (Lynch, 2010). Relph'e göre, mekânsal imgelerin algılanmasında, mekânın seçici olarak soyutlanan nesneliliğinin bilişsel yorumu belirleyicidir (Relph, 1976). Yani, deneyimlenen aktivite, olay ya da etkinlik, mekânsal bağlamından kopartılmadan daha önceki biliş kabullerine göre kodlanan, mekânsal arketipler üzerinden algı oluşmaktadır. Bu nedenle mekânsal bağlamının birey tarafından algılanma biçimi, yer duygusunu doğrudan etkilemektedir (Kent, 2019). Bu noktada Auge'nin, üst-modernlik olarak ifade ettiği; modern mimarının işlev akışı içinde mekân ile birey ilişkisini, işlev odaklı olarak farklılaştıran mekânlarda bireylerin mekânsal gereksinim ve beklenti dengesi değişime uğramaktadır. Örneğin; havaalanları, temalı tatil köyleri, eğlence parkları veya kapalı alışveriş merkezleri gibi, konumlandıkları çevre ve mekân kullanıcıları ile sosyal, fiziksel ya da algısal ilişki kuramayan yerleri, "yer olmayan yer" ya da literatürdeki diğer adı ile "yok-yer" olarak tanımlamaktadır. Auge'ye göre, bireyin mekânsal gereksinimlerinden, konfor ve güvenliğine öne çıkması ile bozulan algısal denge nedeni ile bireyin mekânsal imgeleri algılayamaması ya da algılanan imgenin mekânsal bağlamının kurulamaması mekân, yok-yer olarak soyut nesnellik boyutunda kalmaktadır (Auge, 1995). Simmel, birey ve mekân ilişkisinde yer duygusunun toplumsal yaşam içinde önemine işaret etmekte, mekânsal algının yitirilmesi ile kaybolmasının, yabancılaşma (*alienation*) ya da bütünden kopma hissini yer duygusunun yerini alabildiğine dikkat çekmektedir (Simmel, 2015). Diğer tarafta Bell'e göre ise, bireyin mekânsal gereksinim ve beklentileri de mekânın algılanmasında uyarıcı (*stimulus*) etki yapar. Mekân kullanıcıları bu etkiyi dört temel duygusal yol ile algılayabilmektedir (Bell ve ark., 2001; Carmona ve ark., 2003).

- Görme (*vision*); diğer duygusal özelliklere göre en fazla algısal bilgi görenek toplanmaktadır. Görüşün netliği, renk, doku, mesafe gibi etkenlere göre değişkenlik gösterebilmektedir.

- İşitme; görme duyusuna göre daha az netlikte bilgi toplanır. Duyulan sese göre mekânın fiziksel nitelikleri tam olarak belirlenemez ve mekânın sınırları da konamaz. Buna karşın ses çok güçlü duygusal algı oluşturabilir.
- Koku; mekânın algılanmasını sağlayacak en az bilgi koku üzerinden gelmektedir. Belli mekânlar ile özdeşleşmiş kokular ya da koku ile uyarılan bellek mekânsal algı oluşturabilir.
- Dokunma; fiziksel temas ve mekânsal doku ile ilgili betimleyici bilgi verebilmektir. Buna göre üzerinde yürünen ya da dokunulan yüzeyler mekânsal algı oluşturmaktadır.

Bireylerin, mekânın fiziksel yapısını algılama biçimleri, yaşanan çevreye, etkin kültüre, ekonomiye, toplumsal yapıya, politik etkilere ve morfoloji gibi değişkenlere göre farklılık gösterebilmektedir. Bu etkenlere bağlı olarak, mekân ve birey etkileşimi farklı algılar yaratmakta ve bu algıların biçimlendirdiği farklı yer duyguları oluşabilmektedir.

Yer Duyusunun Sosyal Boyutu: Yer duygusunun sosyal boyutu iki yönlüdür. Sosyal yaşam, içinde yaşanan mekânı şekillendirirken, buna göre tanımlanan mekânın işlevselliği ve görseelliği de sosyal yaşamı doğrudan etkilemektedir (Schneekloth ve Shibley, 1995). Lefebvre'ye göre yaşanan mekân içinde barındırdığı karmaşık sembolizm nedeni ile değişkenlik gösteren sosyal bir mekândır (Lefebvre, 1974). Carr ve Lang'ın vurgu yaptığı bireylerin mekânsal gereksinimlerine dayanarak, mekânın şekillenmesinde beş temel nitelik öne çıkmaktadır (Carr ve ark., 2007; Lang, 1994).

- Aktif katılım (*active engagement*); bireyin mekânı dolaysız olarak yani doğrudan deneyimlemesidir. Sosyal yaşamın akışı içinde farklı mekân kullanıcılarının, komşuların, çalışanların birbiri ile tanışıp, konuşabildiği ve sosyalleşebildiği mekânsal düzenlemeler aktif katılımın sağlanmasında önem taşımaktadır.
- Pasif katılım; genellikle aynı mekânı kullanan bireylerin eylemsel açıdan aktif olmadan birbirini izlemesi, davranış ve kullanım rutinlerini gözlemesi olarak nitelendirilmektedir.
- Rekreasyon; farklı coğrafya bölgeleri, kültür ve yaş grubundan bireylere alternatif mekânsal deneyim imkânı sunmaktadır. Bu deneyimin içeriğinde, fiziksel aktiviteler, sanat ve kültür eserlerin tanıtılması ya da sergilenmesi, festival, törenler ve ritüeller bulunmaktadır.
- Tanıma (*discovery*); farklı mekânsal unsurları yerinde görme, kullanma, fiziksel konumu deneyimleme ve diğer bireyler ile bir arada olma durumudur.
- Etkileşim (*interaction*); mekân ile kullanıcının aralarındaki iletişim, paylaşım ya da sosyal ilişkilerin tamamı etkileşim oluşturulan durumlardır. Mekânın, fiziksel ve görsel niteliklerinin zıtlığı ya da benzerliklerinin

bir arada olma dizilimi (*juxtaposition*) mekân kullanıcılarına beklenmedik görsel ve estetik deneyim fırsatları sunarak, mekânsal uyarıcı etki yaratmaktadır.

Birey ve mekân arasındaki etkileşim, yer duygusunun fiziksel, algısal ve sosyal boyutlarının alt niteliklerini sağlayabilmesi nedeni ile önem taşımaktadır. Bu etkileşimin yer duygusu ile olan ilişkisel bağı sosyal yaşamın akışı içinde değişken olması nedeni ile farklı etkenler üzerinden kurulabilmektedir. Whyte, bu etkileşimi temel olarak, yer duygusunun gelişmesini motive eden, mekânsal uyarıcı etkisinin (*external stimulus*) varlığına dayandırır (Whyte, 1980a; 1980b). Bireyler arasında ortak ilgi oluşturan ve genellikle ilgi çekici sokak sanatı performansları, etkinlikler, peyzaj öğeleri, sıra dışı durumlar ve aktivitelerin mekânsal uyarıcı etkisi, yer duygusu geliştiren aktif etkenler olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlam, sokak sanatı örneği olan grafiti kavramının, birey ve mekân ile kurulan duygusal bağın boyutlarını ortaya koyabilecek potansiyeli içinde barındırdığını düşündürmektedir. Bu potansiyeli irdelemek üzere yapılan bu çalışmada, grafiti kavramı mekânsal uyarıcı etkisi merkeze alınarak bir sonraki bölümde tartışılmaktadır.

Grafitinin Mekânsal Uyarıcı Etkisi

Grafitinin Kısa Geçmişi: Grafiti² kelimesinin etimolojik kaynağı İtalyanca *graffiato*; yazmak veya yazı kelimesinden gelmektedir. Literatürde grafitinin kavramsal tanımı; günlük yaşamı çizerek betimleme, duyuru yapma, bireysel duygu veya düşünceleri aktarma, protesto etme, isyan, gidilen yerlere iz bırakma, vandalizm, bireysel aktivite, aktivizm, sokak sanatı ya da sanatsal etkinlikleri kapsamına alan geniş bir alana yayılmaktadır (Ayrıl, 2014; Ross, 2016). Günümüzdeki modern grafiti örneklerinin çıkışı, XX. yüzyıl ortalarında Amerikan kentlerinde arka sokaklar ve metro trenlerindeki yazı ve karalamalara dayanmaktadır. Bu dönemde spreysel boya (*aerosol*) üretiminin yaygınlaşması ile kısa süre içinde yazılabilen, daha görülür ve kalıcı olan grafitinin ilk örnekleri, kısa süre içinde Philadelphia'dan yayılarak, New York'un kentsel dönüşüm ve etnik ayırmadan etkilenen, Harlem, South Bronx (Bronx) ve Brooklyn'deki mahallelerde hızla yayılmıştır. Ancak o dönemdeki sosyal ortam, kentsel alt bölgeler, grafiti yazan bireylerin yaşam biçimi, kültürel yapısına göre grafitinin ardındaki nedensellik değişkenlik göstermektedir.

Literatürde grafitinin nedenleri arasında sokak çeteleleri arasındaki alan tanımlama rekabeti, gençler arasındaki merak ve bireysel olarak kendini ifade etme arayışları öne çıkmaktadır (Ferrell, 1995; Phillips, 2016). Grafitinin öncü yazarlarından Cornbread'in hayvanat bahçesindeki fil üzerine "*Cornbread lives*" (*Cornbread yaşıyor*) yazarak

² Türkçe'de "grafiti" olarak kullanılmaktadır. Avrupa dillerindeki yaygın kullanımı ile *graffiti* kelimesi, İtalyanca *grafito* kelimesinin çoğul halidir. Ancak günümüzde yaygın olarak grafiti (İngilizce; *graffiti*) olarak kullanılmaktadır (Kaynak: TDK Sözlüğü 2019).

ortaya koyduğu var olma biçimi, grafitinin içinde barındırdığı duygusal, mekânsal, algısal ve psikolojik etkenlere dikkat çekmiştir (Mass Appeal, 2016). Aynı yıllarda kurulan ilk grafiti sanat kolektifi “United Graffiti Artist (UGA)” ile grafiti sanatsal bir platforma kavuşmuştur. Ancak grafitinin büyük kentlerdeki artan yayılımı ve sosyal yaşam içinde olumsuz etkilerinin önlenmesine yönelik grafiti ile mücadele timleri oluşturması, suç psikolojisine dayalı kuram ve söylemlerin ortaya çıkışı da aynı dönemlerde olmuştur (Ley ve Cybriwsky, 1974). Bunlardan Kırık Pencere Kuramı’na (*Broken Windows Theory*) göre grafiti; etnik ve düşük gelir grubuna ait mahalle, sokak ve metro ağını kaplayan grafiti örneklerinin oluşturduğu görsel imaj, ortamın ilgi ve bakımdan uzak, düşük güvenliğe sahip olduğunun göstergesidir (Wilson ve Kelling, 1982).

Grafitinin dağınık sokak yazılarından çıkıp, kültürel bir altyapı ile buluşması 1980’li yıllardaki Hip Hop Akımı üzerinden olmuştur. Akımın temel aktiviteleri; Breakdance, DJ müziği ve Rap müziğe duyulan ilgi, grafitinin küresel olarak yayılmasına ve popüler kültürün bir parçası olmasına olanak vermiştir (Storey, 2014). Grafitinin İstanbul’a gelişi de o yıllarda olmuştur. Dönemin popüler (videokaset) filmleri; *Style Wars*, *Beat Street’in* grafitili mekânlara dayalı görselliği, popüler kültürün gençler üzerinde grafitiye yönlendirici etkisi olduğuna işaret etmektedir. İstanbul’daki öncü grafiti yazarlarından Turbo ve arkadaşları 1995 yılında ilk grafiti yazma grubunu; (crew) “S2K – Shot to Kill” adı altında kurmuşlardır (Görüşme notları, 2018). Günümüzde, grafiti, sokaklardan modern ofislerin iç mekân düzenlemelerine, müzik, moda, sinema ve edebiyata kadar popüler kültürün bir parçası haline gelmiştir.

Grafiti Tarzları: Grafitinin yazılma tekniği, harf biçimlerine göre değişkenlik gösteren yazı tarzlarından oluşmaktadır (Gottlieb, 2008; Evans, 2016). İstanbul’da ise yaygın yazma tarzı olarak, grafiti dünyasında “Hip Hop Style” olarak kabul bulan dört temel yazı tarzı öne çıkmaktadır;

- **Tag (takma isim, rumuz):** Grafiti yazarının gerçek kimliğinden farklı olarak kullandığı takma isimlerdir. Çoğunlukla (yakalanmamak için) hızlı ve çok kısa sürede yazılabilen birkaç heceli, türetilmiş, anlamlı ya da anlamsız kelimelerden oluşturulmaktadır.
- **Throw-up (dağıtılmış):** Belli bir yazı formu ile sınırlandırılmadan, hızlıca yazılıp geçilen tarzıdır. Tek ya da iki renkli (*duo tone*) büyük ebatlı harfler kullanılarak, sağ ya da sol ve yukarı ya da aşağı doğrultularda yazılabilmektedir.
- **Piece (tek parça):** Harflerin biçimselliğinin öne çıktığı tarzıdır. Çok renkli ve ilgi çekici görsellik ve konular tema edilmektedir. Bu tarzda okunabilirlik değil görsellik ön plandadır.
- **Character (figür):** Önceden belirlenen bir temanın popüler imgeler (sembol değer taşıyan kişi, nesne,

konu vb.) ile işlendiği ve genellikle büyük ölçekli grafitilerdir. Çok renkli karikatür, üç boyut efekti ile ya da karmaşık biçimde yazılan zengin renk tonlarına sahip grafiti tarzıdır.

Genel olarak grafiti tarzlarından piece ve character, sanat galerilerinde, sergi ya da etkinliklerde tercih edilirken, tag ve throw-up izinsiz olarak kent sokaklarında yaygın olarak görülebilmektedir.

Grafiti ve Mekân Etkileşimi: Grafitinin gelişimi boyunca, genel olarak mekânsal etkisi çöküntü alanları ve sanat galerileri arasında oluşan kavramsal ikileşim (*dicotomy*) üzerinden ele alınmaktadır (Docuyanan, 2000). Londra’da 2008 yılında Tate Modern’de, uluslararası üne sahip altı grafiti yazarının katkıları ile hazırlanan sanat etkinliğinde, bina cephesini kaplayan dev grafiti örneği sanatseverlerin ilgisine sunulmuştur. Ancak, aynı yıl Londra’nın tanınmış grafiti ekiplerinden DPM’nin üyeleri hakkında, metro üzerine izinsiz (*illegal*) grafiti yazmalarının yol açtığı çevresel zararlardan dolayı kamu davası açılmış ve ülkede grafiti nedeni ile verilen en yüksek para ve hapis cezası verilmiştir (Evans, 2016). Modern grafitinin önde gelen isimlerinden Banksy’e göre “*graffiti ile çöküntü halinde olan ve kimsenin geçmek istemediği arka sokaklar, grafitinin sunduğu alternatif estetik sayesinde ilgi çekici sanat vahalarına dönüşebilmektedir*” (Patrick, 2015). Örneğin; Brezilya’nın Rio De Janeiro kentinde düzenlenen Olimpiyat (2016) için pek çok protesto, grafiti ile ifade bulmuş aynı yıl kent yönetimi tarafından, Favela Bölgesinde dünyanın en büyük grafiti duvarı turistlerin ilgisine sunulurken bölge ekonomik olarak canlandırılmıştır (Cunha, 2017).

Cresswell, grafiti ve mekân arasında iki yönlü etkileşime dikkat çekmektedir. Buna göre grafitinin mekânsal bağlamı yani grafitinin yazılma amacı, yüzeyin konumu, görünürlük durumu ile grafitinin eylemsel olarak biçimlenmesi birbirini etkilemektedir (Cresswell, 1992). Diğer taraftan Lachmann’ın gözleme dayalı araştırmasına göre grafiti, kentin akışı (*urban flux*) dışında kalan, ötekileşmiş, topluluk ve etnik çevrelere mekânı deneyimleme ve yeteneklerini kullanarak, baskın kalıp ya da kuralları sorgulama imkânı vermektedir. Bu durumda grafiti sosyal yaşam içinde tanımlanan kalıplardaki mekân biçimlenişinden farklı bir görsellik ve mekânsal algı anlayışı sunabilmektedir (Lachmann, 1988). Bu noktada grafitinin etkinlik biçimi; yani grafitinin izinsiz (*illegal*) ya da izinsiz (*legal*) olarak yazılması grafitinin mekânsal etkisinin yönetim, kontrol, otorite tarafından algılanma biçimini de şekillendirmektedir (Kironouac, 2018). Kullanılan renkler, harf düzenlemeleri, yazı tarzları ve yüzey türü grafitinin yazıldığı mekânın fark edilebilirliğini etkilemesi nedeni ile önem kazanmaktadır. Bu sayede grafitinin yazılma tarzı ile ifade bulan anlam ve temsil edilen değerler öne çıkmaktadır. Buenos Aires’te grafiti yazarlarının, ülkenin içinden geçtiği politik çalkantıları konu

eden birbirinden renkli grafitileri, yönetimin tüm önlemlerine rağmen kentin sokaklarına yayılmış olması ile sıra dışı mekânsal bir deneyimi beraberinde getirmiştir. Kenti ziyaret edenler, grafiti örneklerinde ifade bulan ülkenin siyasi tarihi hakkında genel bir bilgiye sahip olabilmektedir. Evans'a göre grafitinin yarattığı görsel ilgi grafitiyi deneyimleme süresi ile ilişkilendirilmektedir. Grafiti örnekleri gündelik hayatlarının bir parçası olan mekân kullanıcıları ile ilk kez gören ziyaretçiler ya da transit geçenlerin ilgi ve tepkileri değişkenlik göstermektedir. Buna göre grafitinin anlamı ve taşıdığı temsil değer mekân kullanıcılarına, alternatif bir yer duygusu vererek mekânın algısal ve fiziksel olarak farklı karakterlerini öne çıkarabilmektedir (Evans, 2016).

Grafitinin mekânsal nitelikleri, mekânın grafiti yazılmadan önceki mevcut durum (*status quo*) ve sonrasında oluşan yeni duruma göre farklı mekânsal fırsatların görülmesine olanak sunabilmektedir (Docuyanan, 2000). Örneğin; Londra'daki Leake Tüneli ve çevresindeki izinsiz grafiti yazmanın yayılımını kontrol altına almak isteyen kent yönetimi, 2008 yılında tüneli, grafitinin serbest bıraktığı özel statülü bölge (*Authorized Graffiti Area*) olarak tanımlamış, toplumsal yapıya uygun olmayan (pornografik, zenofofik, ırkçı, homofobik vb.) grafitilerin yazılmaması şartı ile mekânı grafiti yazarlarının kullanımına bırakmıştır. İlk olarak 2008 yılında 29 grafiti yazarının katılımı ile tünelde grafiti festivali (*Cans Fest*) düzenlemiştir. Bu etkinliği 2014 yılında meme kanseri hakkında farkındalık yaratma amaçlı düzenlediği Pink Ribbon etkinliği ve diğer sergi, konser ve performanslar izlemiştir. Günümüzde, tünel popüler kültürün bir parçası olarak, "Grafiti Tüneli" (*Graffiti Tunnel*) olarak da tanınmaktadır (Ross, 2016). Bu duruma göre, grafitinin mekânsal etkisi mekân kullanıcılarının tünelin değişen görsel ve işlevsel karakterinden farklı bir yer duygusu edinmesine olanak vermektedir. Bunun yanında bireyin temel psikolojik gereksinimlerinden, kendi yeteneklerini sunarak kendilerini bulma (*self-actualization*) (Maslow, 2013) durumu mekândaki diğer bireylerle kurulan iletişim, paylaşım ve gelişen sosyalleşme aracılığı ile gelişme fırsatı bulmuştur. Ancak grafitinin mekân etkisi, mekâna ve yazılan grafitilerin mekânsal niteliklerine göre her yerde aynı kalmamaktadır. Örneğin, İstanbul Eminönü'deki tarihi Büyük Valide Han kubbelerinde ilk grafitiler 2015 yılında görülmeye başlanmıştır. İzinsiz yazılan grafiti örnekleri hanı ziyaret eden turistlerin ilgi odağı olmuştur. Kubbelerin bulunduğu terasın, geniş manzarası ile bütünleşen grafiti örnekleri ile tarihi kubbeler arasında oluşan karşıt görselliğin ilgi çekici bulunması, mekâna yeni bir görsel karakter katmıştır. Fakat 2017 yılında han yönetimi, tarihi yapının zarar görmemesi amacı ile kubbeleri koruma altına almıştır. Verilen örnekler ve literatür özetine dayanarak, grafitinin mekânsal nitelikleri Tablo 2'de dört başlık altında sunulmaktadır.

- **Bağlam (Mekânsal):** Grafiti yazmanın ardındaki mekânsal ihtiyaç ve beklentilere göre değişkenlik

Tablo 2. Grafiti mekânsal etkisi ve alt nitelikleri. Soldaki Büyük Valide Han örneği (Fotograf: Ayşe Gül Gemci) ve sağdaki Londra Leake Tüneli örneğidir (fotograf www.alamy.com'dan alınmıştır)

İstanbul Büyük Valide Han		Londra Leake Tüneli	
			
Bağlam	Etkinlik türü	Tarz	Anlam
• Yer seçimi, amaç	• İzinli/İzinsiz	• Tag ve Throw up	• İfade türü
• Kalıcılık süresi	• Değişim durumu	• Piece ve Character	• İçerik

göstermektedir. Grafitinin yazıldığı yüzeyin konumu, fiziksel nitelikleri ve görünürlüğü grafiti yazmanın ardındaki nedenselliğin mekân ile olan ilişkisini işaret etmektedir.

- **Etkinlik Türü:** Grafitinin izinli ya da izinsiz olarak yazılması durumunu göstermektedir. Buna bağlı olarak kalıcılık süresi öne çıkmaktadır. Bu durum grafitinin toplum içinde kabul görme biçimine göre grafitiye gösterilen ilgi ya da tepki durumunu ortaya koymaktadır.
- **Tarz:** Grafiti yazma tarzlarını (*tag, throw-up, piece ve karakter*) içermektedir. Grafitinin popüler olması ve buna bağlı olarak mekân kullanıcılarının ilgi durumunu göstermektedir. Grafiti ile gelen mekânsal değişimin olumlu ya da olumsuz gelişimi, grafiti tarzlarının yarattığı uyarıcı etkiye göre belirlenebilmektedir.
- **Anlam:** Grafitinin taşıdığı temsil değer, içeriğinde verilmek istenen mesajın ifade biçimi, yazı stilleri, kullanılan renk ve malzeme bilgilerini göstermektedir. Buna bağlı olarak grafiti ile ifade bulan anlamın, grafitiyi görme biçimine ve süresine göre mekânsal etkisi farklılaşmaktadır.

Grafitinin mekânsal niteliklerinin irdelenmesi, grafiti yazmanın ardındaki mekânsal nedenselliği, mekân kullanıcılarının ilgi ve tepki durumlarını, grafitinin mekânsal etkilerinin olumlu ya da olumsuz etkilerini, deneyimlenen yer duygusunun boyutlarının ortaya konulmasına yardımcı olabilecek, alternatif bir grafiti okuma potansiyeli taşımaktadır. Buradan hareketle yapılan bu çalışma kapsamında,

oluşan bu etkileşime göre grafitinin yer oluşturucu etkisi derinlemesine irdelenecektir.

Yöntem

Grafiti ve mekân etkileşimine odaklanan bu çalışmanın Karaköy'de yapılan keşfedici araştırma sürecinde; mekânda işlevsel farklılaşma ve değişen mekân kullanımlarının olduğu; çevrede grafiti yayılımı nedeni ile görsel imajın değiştiği; mekân kullanıcılarının grafiti örneklerine göre ilgilerinin değişkenlik gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu gözleme dayanarak, araştırmada iki temel soru üzerinde durulmuştur:

- Grafiti ve mekân arasında nasıl bir etkileşim olmaktadır?
- Bu etkileşimin yer oluşturucu etkisi nedir?

Araştırmada temel olarak, bireylerin deneyimlerini ve aktivitelerini, doğrudan inceleyerek, fark edilmemiş ilişkileri keşfetmeye, insan ve mekân ilişkisini anlamaya yönelik çok yönlü inceleme yapma imkânı veren Nitel Araştırma Yönetiminden yararlanılmıştır (Arslan ve Ökten, 1994). Buna göre Karaköy Alt Geçidi ve Çarşısında alan çalışması yapılarak, iki aşamalı olarak veri toplanmıştır.

Gözlem yapılma sürecinde; çalışma alanının konumunu ve çevresini gösteren perspektif krokisi oluşturulmuştur. Alt Geçit yüzeylerindeki grafiti örnekleri ve düzenlerinin fotoğraf ve video çekimleri ile görsel çalışma arşivi oluşturulmuştur.

Görüşme yapılma sürecinde; alanda, farklı mekân kullanıcı grupları ile yarı yapılandırılmış kısa görüşmeler ve elektronik ortamda erişime açık soruların cevaplandırılması istenmiştir.³

Alanda veri toplama kaynaklarının belirlenmesinde, literatürde, Whyte'in Etkileşim Üçgeni Yönteminden (*Triangulation Process*) yararlanılmıştır. Yöntemin kökleri 1980'li yıllara, Whyte'in gözlem süreci dört yıla yayılan, kentsel mekândaki sosyal yaşamın akışını incelediği araştırmasına dayanmaktadır. Bu nedenle pratiğin merkezinde, kentsel mekân içine gömülü olan ve yer duygusunun oluşumuna uyarıcı etkisi olan sosyal aktivite, olay, durum ya da nesnelerin deneyimlenme biçimleri bulunmaktadır. Uyarıcı etkisi olan sıra dışı görsellik, durum, olay ya da nesne ile mekân kullanıcıları arasında kendiliğinden ya da kurgulanmış olarak gelişen algısal bir üçgen alan oluşmaktadır. Üçgenin temel bileşenleri; mekân, uyarıcı etken ve mekân kullanıcılarıdır (Whyte, 1980b).

Mekân: Sosyal yaşamın akışına uygun ve yapılandırılmış (parklar, meydanlar, anıtlar, pazarlar, sokaklar, açık alanlar, açık ya da kapalı günlük yerler vb.) kentsel çevreyi kapsar.

Uyarıcı Etken (External Stimulus): Mekân kullanıcılarının ortak ilgisini çekebilecek, genellikle görsel olarak ilgi

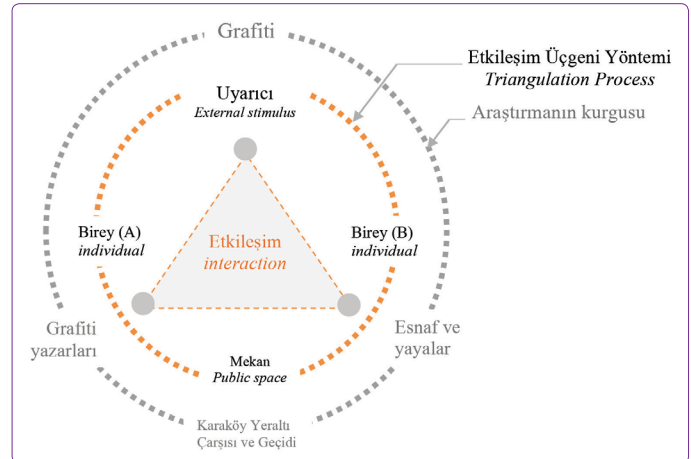
çeken sokak performansları, sanat eserleri, peyzaj öğeleri, sıra dışı durumları ve aktivitelere odaklıdır. Whyte'a göre; "aktivitenin iyi veya kötü bir performans olması kadar, izleyenlerin kendileri de diğer bireyler için uyarıcı etken olabilmektedir." (Whyte, 1980a).

Mekân Kullanıcısı A ve B (Individual): Aynı mekânı deneyimleyen ve birbirini tanıyan yakın arkadaşlar, aile bireyleri, tanıdıklar ya da birbirine tamamen yabancı bireylerden oluşmaktadır. Mekân kullanıcıları arasında kendiliğinden "sanki birbirlerini tanıyormuş gibi" (Whyte, 1980a) gelişen diyalog beraberinde en yalın hali ile sosyal etkileşim başlatmaktadır. Buna göre mekân kullanıcılarına dolaysız, koşulsuz ya da zorunluluk durumu olmadan bulunduğu mekânı deneyimlemesi ile gelişen yer duygusu, mekânın yere evrilmesine olanak sunması nedeni ile Etkileşim Üçgeni Yöntemi sade ve ilgi çekici bir yer oluşturma pratiği olarak kabul görmektedir. Bu nedenle yöntem, bireylerin mekânsal gereksinimlerinin sadece fiziksel değil psikolojik olarak da karşılanması arayışlarını mekâna yansıtabilmesi nedeni ile önem taşımaktadır (Kent, 2019; PPS, 2008).

Bu araştırmanın alan çalışması, Etkileşim Üçgeni kurgusuna uyumlu olarak kurgulanmıştır. Şekil 1'de gösterildiği gibi, Alt Geçit çalışma mekânı, mekânsal uyarıcı etken olarak grafiti örnekleri, mekân kullanıcıları olarak çarşı esnafı, transit geçen yayalar ve grafiti yazarları arasında oluşan etkileşime odaklanılmaktadır. Bu doğrultuda, alanda toplanan verilerin içerik çözümlemesi Etkileşim Üçgeni ve grafiti örneklerinin mekânsal niteliklerini bir araya getiren ve bu çalışmada üretilen model şema üzerinden, ilişkisel ve yorumlayıcı bakış açısına dayalı olarak yapılan değerlendirme ile çalışma sonlanmaktadır.

Alan Çalışması: Karaköy Alt Geçidi ve Çarşısı

Çalışma alanı, Karaköy Meydanı ve çevresinin 36 aya yayılan (2015-2018 yılları arası) keşfedici bir gözlem sürecine dayanarak belirlenmiştir. Bu süreç, çevredeki grafiti örnek-

Şekil 1. Whyte'in Etkileşim Üçgeni Yöntemi'nden yararlanılarak tasarlanan, araştırmanın kurgusu.

³ https://eSurv.org?s=MLHNLH_9f6814ea (Link devam eden tez çalışmasına veri toplama sürecinin devam etmesi nedeni erişime açıktır.)

lerinin konumlarının, yıllara göre dağılımının gösterildiği alan krokisinde gösterilmiştir (Şekil 2). Buna göre;

- Grafiti örneklerinin yazılma ve silinmesinin tekrarlanan döngüde olması,
- Boyutlarının değişken ve farklı tarzlarda olması,
- Çevrede genel olarak dükkân kepenkleri üzerinde yoğunlaşan grafiti örneklerinin, kepenklerin açılıp kapanması ile kısıtlanan görünürlüğünden farklı olarak, meydana açılan geniş ve sabit görünürlüğe sahip yüzeylere olması,
- Farklı sokak sanatı örneklerinin (sokak müziği, poster yapıştırma, çıkartma, kalıp boyama) bir arada bulunmasına olanak vermesi nedenlerine dayanarak Karaköy Alt Geçidi çalışma alanı olarak seçilmiştir.

Geçit, 1965 yılında hizmete girmiş, İstanbul'daki yeraltı çarşısı ve yaya alt geçidi işlevlerinin bir arada bulunduğu ilk örnektir (Hürriyet, 1965). Çarşı kısmı 08:30-19:00 saatleri arasında 38 dükkânla, geçit koridorları 24 saat yaya kullanımına hizmet vermektedir. Alt Geçit, 2010 İstanbul Kültür Başkenti Projesi kapsamında tamamen yenilenmiştir. Grafiti örneklerinin geçitte ilk kez görülmesi ise 2012 yılına dayanmaktadır (Görüşme notları, 2020). Tünel ve Rıhtım Girişi arasını bağlayan ana koridor, iki yana ayrılarak Necatibey ve İskele Girişini birbirine bağlamaktadır. Alt Geçidin farklı ulaşım hatlarını birbirine bağlayan beş giriş kapısı bulunmaktadır.

Tünel Girişi ile İstiklal Caddesi, Tünel (İETT), Vapur İskelesine (Boğaz Turu, Üsküdar, Kadıköy ve Haliç Hattı), Bankalar Caddesine; İskele Girişi ile Karaköy Meydanı, Vapur İskelesi, PTT, Perşembe Pazarına; Necatibey Girişi ile Vapur İskelesi,

Kemankeş Caddesine; Rıhtım Girişi ile Galata Köprüsü (Emiñöñü yönü), Vapur İskelesine; Tramvay Girişi ile Cevizlibağ-Kabataş tramvay hattına ulaşılabilir (Şekil 3).

Verilerin Toplanması

Çalışma alanında yapılan araştırma, gözlem ve görüşme yapımla süreçlerinden oluşan iki adımda ilerlemektedir:

Birinci Adım: Gözlem yapımla sürecinde; alanda, birbirinden farklı 54 grafiti düzeni belirlenmiştir. Bu örneklerin yıllara ve giriş kapılarına göre dağılımları Tablo 3'te gösterilmektedir.

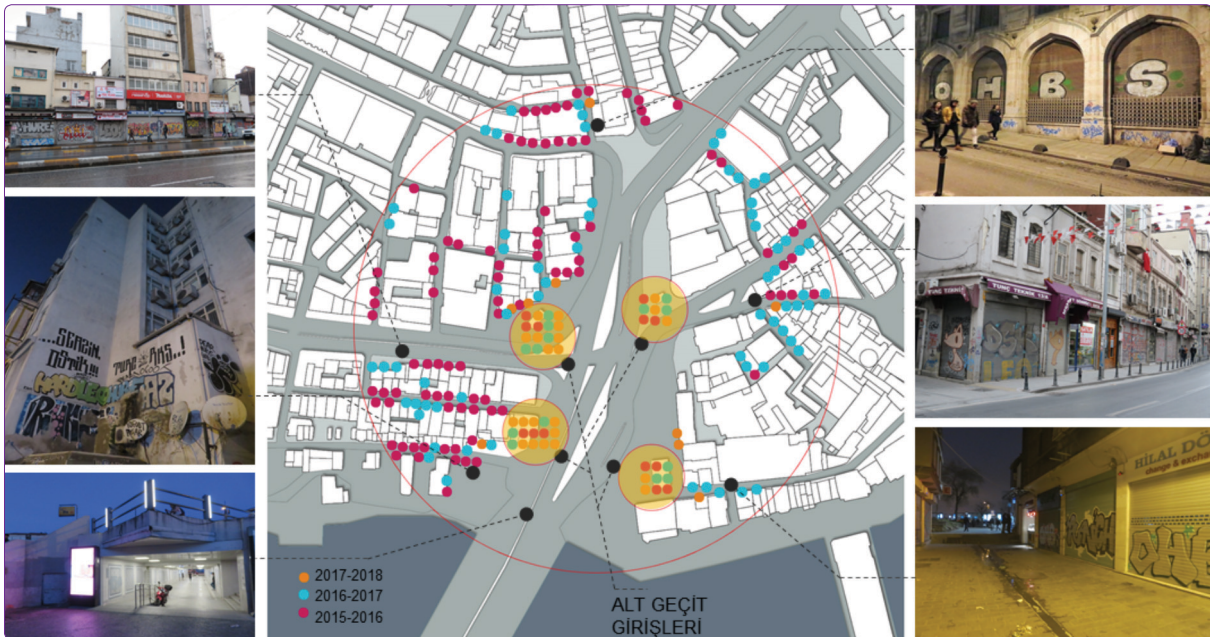
- Yıllara göre dağılımları: Alanda 2015-2016 yıllarında 21; 2016-2017 yıllarında 17; 2017-2018 yıllarında 16; toplamda 54 farklı grafiti düzeni tespit edilmiştir.
- Giriş kapılarına göre dağılımları;

A. İskele girişi: Burada 12 farklı grafiti örneği gözlemlenmiştir. Kalıcılık süresi 1-8 hafta olup, gri boya ile kapatılmalarına rağmen ilgi çekici throw-up ve piece örneklerinin fotoğrafları sosyal medya üzerinde kalıcılık bulmuştur.

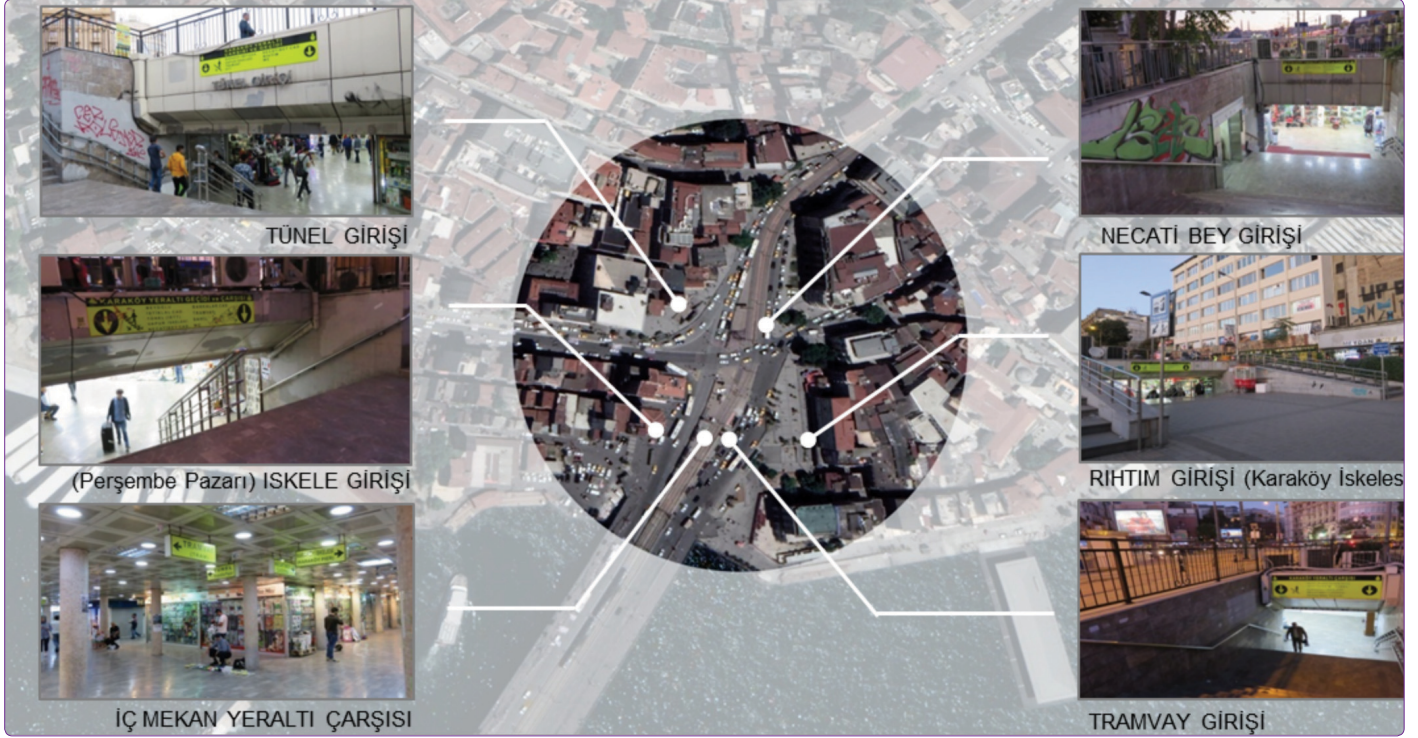
B. Tünel girişi: Bu noktada 18 farklı grafiti örneği tespit edilmiştir. Bunlar, 1-5 m2 arasında değişen tag, throw-up ve piece yazı tarzında örneklerdir. Girişin karşısındaki uzun duvar grafitilerinin en yoğun ve 1-8 hafta sıklığında yenilendiği duvar cephesidir.

C. Necatibey girişi: Bu girişin sağ ve sol tarafındaki yan duvarlarında 6 farklı grafiti örneği belirlenmiştir. 1-5 m2'den küçük örnekler iki hafta içinde silinmektedir.

D. Tramvay girişi: Alt Geçitteki en az sayıdaki grafiti örneği bu girişte gözlemlenmiştir. Merdivenlerin üzerindeki

Şekil 2. Karaköy Meydanı çevresi ve Alt Geçit'te farklılaşan grafiti örneklerinin yıllara dağılımları ve konumları (Fotoğraflar Ayşe Gül Gemci).

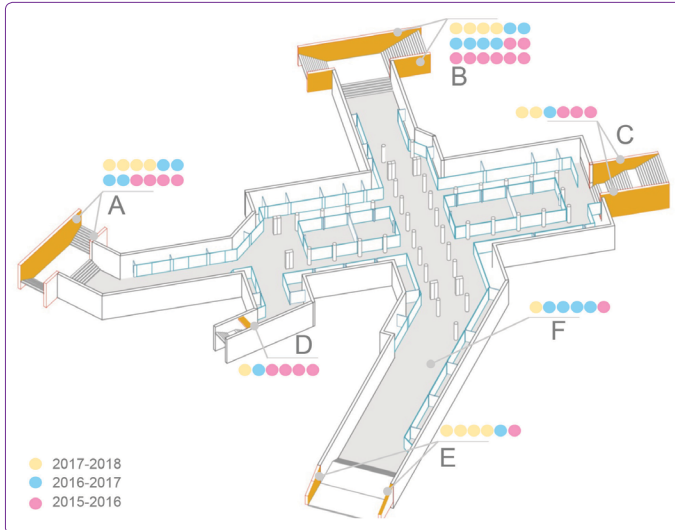

Şekil 3. Alt Geçit'in genel konumu ve giriş kapıları (Hava fotoğrafı Google Earth 2019'den alınmıştır).

alın duvarında ve çevredeki yönlendirme panoları üzerinde küçük ve siyah işaret kalem ile yazılmış karalamalar görülmüştür.

E. Rihtım girişi: İç koridorun dışarı doğru uzaması ile geniş duvar yüzeyi üzerinde altı farklı grafiti örneği tespit edilmiştir. Bu tag ve throw-up yazı tarzındaki örnekler 1-8 hafta kalıcı olduktan sonra üzerleri boyanarak kapatılmış, yan duvarlar çarşı esnafı tarafından hazırlanan asker, komando temalı pano ile kaplanmıştır (Panodan sonra grafiti yazılmamıştır.).

Tablo 3. Alt Geçit'de gözlemlenen grafiti örneklerinin konum ve yıllara göre dağılımını perspektif krokisi üzerinde gösterilmektedir

F. İç koridorlar: Çarşı dükkânlarının kepenklerine 6 grafiti örneğinin yazıldığı gözlemlenmiştir. Boyutları kepenk ile sınırlı olup 1-5 m2 arasında değişmektedir. Çarşı esnafının izni ve talebi ile bazı kepenklerde grafiti tarzında dükkân logoları bulunmaktadır.

Alanda belirlenen grafiti örneklerinin görsel arşivi, literatürden yararlanılarak oluşturulan grafitinin mekânsal niteliklerine göre sınıflandırılarak Tablo 4'te görsel ve Tablo 5'te niteliksel matris olarak düzenlenmiştir. Buna göre; grafitiler Alt Geçit'in kullanım tercihi en fazla olan Tünel-Rihtım ve İskele-Rihtım koridorlarının açıldığı duvar yüzeylerinde yoğunlaşmaktadır. Genel olarak grafiti örneklerini kalıcılık süresi değişkendir. Yeni bir grafiti yazılabilmesi için ya da yazılan grafitinin istenmemesi sonucunda üzeri gri boya ile kapatılmaktadır. Ancak 1-3 hafta içinde tekrar yeni ve farklı bir grafiti yazılmaktadır, tekrarlayan bu döngü gözlem sürecinde de gerçekleşmiştir. Grafiti farklı tarz ve türlerde grafiti örneklerine yönelmektedir. Ayrıca grafiti kaplı yüzeyler, çevredeki sokak müzisyenlerinin de çoğunlukla, grafitilerin olduğu yüzeylerin önünde müzik performanslarını sundukları gözlemlenmiştir.

İkinci Adım: Görüşme yapılma süreci; yarı yapılandırılmış olarak ve açık-uçlu sorular üzerinden yürütülmüştür. Alanda, Alt Geçit'teki çarşı esnafı (30 kişi), transit geçen yayalar (100 kişi) ve grafiti yazarları ile (20 kişi),⁴ toplam 150 kişilik örneklem gruplarının, yüz yüze, internet ortamında,

⁴ Çalışmaya Murys, Rulez, Mr. Hure, Robcolor, Pars, Dsk Crew, Bok Crew, Zone, Kaos, Resk, Schenki, Mies, Skar, Case, Sobe, Semiok, Bufer-Wayne, Turbo ve Sailor destek vermiştir.

Tablo 4. Alt Geçit 'deki grafiti konfigürasyonlarının, giriş kapılarına göre dağılımını gösteren tablo (Fotograflar: Ayşe Gül Gemci)

Karaköy Alt Geçit Grafiti Örnekleri						(2015-2018 yılları)
Tünel Girişi						1
						2
						3
Tramvay						4
Rihtim						5
Necatibey						6
İskele Girişi						7
						8
Koridor						9
	a	b	c	d	e	f

sosyal medya, e-posta ya da telefon konuşmaları aracılığı ile görüşü alınmıştır. Görüşme süreci katılımcılara sorulan üç temel soru üzerinden ilerlemektedir;

Birinci Soru: “Neden Grafiti Yazıyorsunuz?”

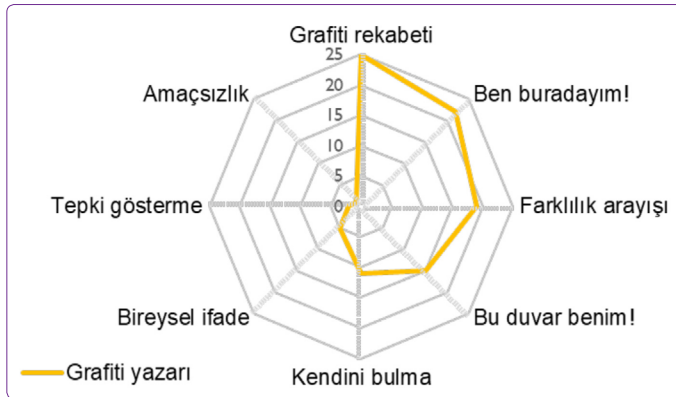
Bu sorunun sorulma amacı; grafiti yazarı ve grafiti kavramı arasındaki etkileşimin mekânsal niteliklerini ortaya koymaktır. Görüşme yapılan grafiti yazarlarının genel profiline bakıldığında; %95’i erkek, %90’ı 25-35 yaş aralığında, %70’i üniversite eğitimi almış/alıyor, %75’i meslek sahibidir (camcı, dövmeci, finans direktörü, teknik ressam, mekanik tesisatçı, bankacı, grafiker). Katılımcıların tamamını İstanbul’un farklı semtlerinden (Gaziosmanpaşa, Bağcılar, Esenler, Yeni-

bosna, Kadıköy, Ataköy) ve orta gelir seviyesindeki ailelerden gelen, görsel sanatlara ilgi duyan gençler oluşturmaktadır. Grafiti ile tanışma yaşları 12-16 yaş aralığına kadar inmektedir. Genel olarak grafiti ile ilgilenmeye, arkadaş çevreleri ve merakları nedeni ile başlamışlardır. Verilen cevaplara göre grafiti yazma nedenleri (yüzdeler oranlarına göre) sekiz temel başlıkta sıralanmaktadır (Tablo 6):

1. Grafiti rekabeti (%25); grafiti yazarları arasında, yeni yüzey bulma ve özgün stil oluşturmaya yönelik grafitinin türü, yazı tarzı, renk ya da malzeme deneyimi, yüzeyin konumu ve görülebilir olması üzerinden rekabet bulunmaktadır.

Tablo 5. Alt Geçit 'deki grafiti konfigürasyonlarının, grafitinin mekansal niteliklerine göre dağılımını gösteren matris tablo

B.E.T.A Alt Geçit	Bağlam	Etkinlik türü	Tarz	Anlam
	<ul style="list-style-type: none"> • Yüzey seçimi • Kalıcılık 	<ul style="list-style-type: none"> • İzinli / izinsiz • Değişim 	<ul style="list-style-type: none"> • Tag ve Throw-up • Piece ve character 	<ul style="list-style-type: none"> • Tür • İçerik
Necatibey Girişi	<ul style="list-style-type: none"> • Duvarlar, dükkan kepenkleri • 1-4 ay kalıcı 	<ul style="list-style-type: none"> • İzinsiz • Grafiti örneklerinin üzeri gri boya ile kapatılmıştır. 	<ul style="list-style-type: none"> • 6a, 6e, 6f, 6c, 6d • (-) 	<ul style="list-style-type: none"> • Hip Hop • Tanımsız isim, heceler
Tramvay Girişi	<ul style="list-style-type: none"> • Alın duvarı, tabela • 5-9 ay kalıcı 	<ul style="list-style-type: none"> • İzinsiz • Grafitiler temizlemiştir. 	<ul style="list-style-type: none"> • 4a, 4b, 4c, 4d, 4e, 4f • (-) 	<ul style="list-style-type: none"> • Hip Hop • Tanımsız isim, heceler
Tünel Girişi	<ul style="list-style-type: none"> • Duvarlar, dükkan kepenkleri, tabelalar, yönlendirme panosu, merdiven rıhtları • 1-4 ay kalıcı 	<ul style="list-style-type: none"> • İzinsiz • Çekilen fotoğrafların sosyal medya paylaşımı ile popüler olma, sokak müziği performans noktası olma durumu 	<ul style="list-style-type: none"> • 1a,1f, 1d, 1e, 1f, 2e, 2f • 1b, 2a, 2b, 2c, 2d 	<ul style="list-style-type: none"> • Hip Hop ve Hibrid • İtiraz, farkındalık mesaj yazıları, tanımsız isim, heceler, tanınmış sembol ve figür çizimleri
Rıhtım Girişi	<ul style="list-style-type: none"> • Yan duvarlar, panolar • 1-4 ay kalıcı 	<ul style="list-style-type: none"> • İzinsiz • Grafitilerin üzeri boya ile kapatılmış ve poster pano yerleştirilmiştir. 	<ul style="list-style-type: none"> • 5b, 5c, 5d, 5a, 5e, 5f • (-) 	<ul style="list-style-type: none"> • Hip Hop • Tanımsız isim, heceler
İskele Girişi	<ul style="list-style-type: none"> • Duvarlar, dükkan kepenkleri, tabelalar, yönlendirme panosu, merdiven rıhtları • 1-4 ay kalıcı 	<ul style="list-style-type: none"> • İzinsiz • Sosyal medya paylaşımı, fotoğraf çekilmesi, kağıt toplayıcıları, seyyar satıcıların toplanma noktası olma durumu 	<ul style="list-style-type: none"> • 8b, 7a, 7d, 7f, 8d, 8e, 8f, • 7b, 7c, 7e, 8c 	<ul style="list-style-type: none"> • Hip Hop ve Hibrid • İtiraz, farkındalık mesaj yazıları, tanımsız isim, heceler, figür çizimleri, Türk bayrağı
İç koridor	<ul style="list-style-type: none"> • Dükkan kepenkleri, yönlendirme panoları • +12 ay kalıcı 	<ul style="list-style-type: none"> • İzinsiz • Farklı sokak sanatı örneklerinin görülmesi Yapıştırma (Sticker art) 	<ul style="list-style-type: none"> • 9b, 9a, 9c • 9e, 9f 	<ul style="list-style-type: none"> • Hip Hop İtiraz, • Karikatür çizgi karakter çizimleri

Tablo 6. "Neden grafiti yazıyorsunuz?" sorusuna verilen yanıtların dağılımını gösteren grafik dağılım

2. Ben buradayım! (%22); grafiti yazarları buldukları mekânlarda kendilerinden iz bırakma biçimi olarak kabul görmektedir. Örneğin; görüşme yapılan gra-

fiti yazarlarına ait İstanbul dışında Berlin, Moskova, Sofya, Riyad, New York gibi farklı kentlerde grafiti örnekleri bulunmaktadır. Grafiti üzerine yapılan atölye çalışmaları ve etkinliklere katılan, aynı zamanda hem sokaklarda hem de sanat galerilerinde eserleri bulunan Rulez'e göre; "grafiti ile ben buradayım demek, kentin bir parçası olma hissini" de beraberinde getirebilmektedir (Görüşme notları, 2019).

3. Farklılık sunma (%19); mevcut duruma alternatif sunma arayışı olarak grafiti ile ifade bulmaktadır. Bu grafitilerden Charlie Chaplin'i, tema edinen grafitisi ile ilgi toplayan Zone, Chaplin'in "sizler insansınız machine deşilsiniz, öldüremezsiniz!" (Görüşme notları, 2019) ifadesine gönderme yaparak, yerel ve küresel etkili terör olaylarına dair farkındalık yaratmak isteği ile duygularını grafiti üzerinden aktarmaktadır. Bunu yaparken Alt Geçidin çok farklı yaya kullanıcı profiline

sahip olması nedeni ile mesajını farklı sosyal gruplara ulaştırabilmektedir. Ancak bu grafiti sadece 8 haftalık sürede kalıcı olmuş yerine yeni bir grafiti yazılarak üzeri kapatılmıştır (Tablo 4'teki 2a, 2c, 3b örnekleri aynı yazara aittir).

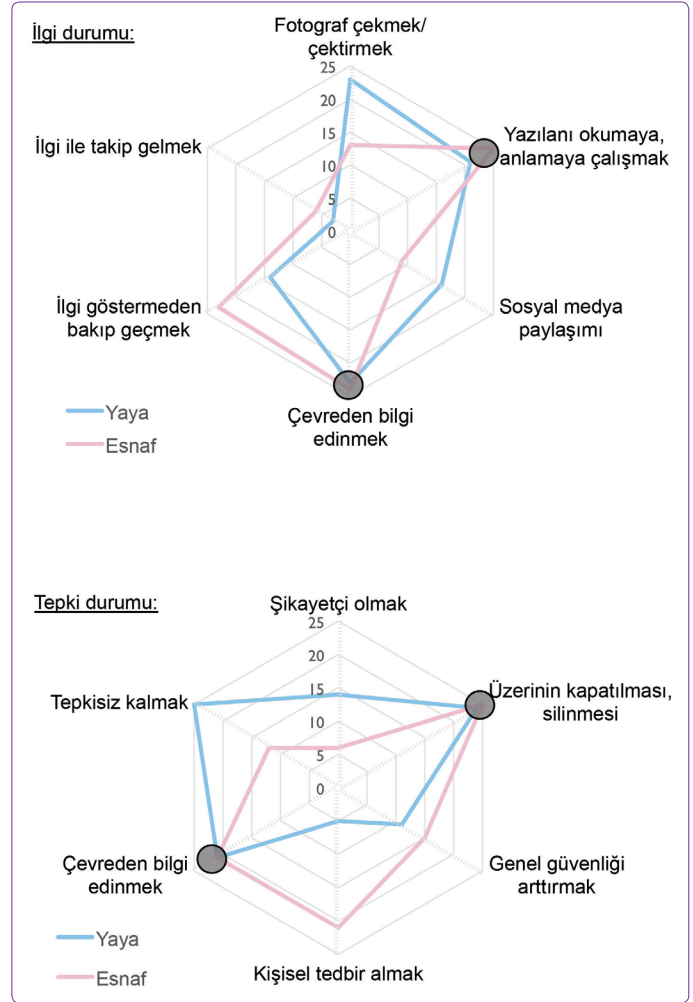
4. Bu duvar benim! (%15); mevcut bir grafiti örneğinin üzerini kapatacak şekilde grafiti yazılması hoş karşılanan bir durum değildir. Buna göre ilk yazan orayı kendi alanı olarak belirlemiş olmaktadır.
5. Kendini bulma (%11); grafiti yazarların kendi stil ve ifade biçimlerini geliştirmelerine, yetenek keşfetmelerine ve işlerini sergilemelerine ve bu sayede kendilerini bulmalarına (*self-actualization*) olanak sağlamaktadır. Alt Geçitte beğenilen bir grafiti kısa sürede sosyal medyada paylaşılarak popüler olmaktadır.
6. Bireysel ifade (%5); genellikle bireysel konular ile ilgili (futbol takımı, arkadaş çevresi vb.) örnekler ile ifade bulunmaktadır.
7. Tepki gösterme; grafiti yazarının gündelik sosyal yaşam akışı içinde bireysel ya da toplumsal olaylara tepki göstermesine, protesto ya da itiraza dayanmaktadır. Alt Geçit grafitileri arasında benzer içerikte örnekler gözlemlenmemiştir.
8. Amaçsızlık; grafiti yazarları grafiti yazma nedenleri bir amacı olmayan, açıklamadıkları içsel duygulara bağlı bir aktivite olarak da ifade etmektedirler.

İkinci Soru: Grafiti Örneklerine İlgili ve Tepkiniz Nasıl Olmaktadır?

Bu sorunun sorulma amacı; mekân kullanıcıları ve grafiti kavramı arasındaki ilişkiyi mekânsal niteliklerini ortaya koymaktır. Alan çalışmasında mekân kullanıcıları Alt Geçit içindeki yeraltı çarşısı esnafı ve transit geçen yayaların görüşü alınmıştır. Grafiti örneklerine gösterilen ilgi ve tepki mekân kullanıcılarının genel profili ve mekânda bulunma süresi belirleyici olmaktadır. Buna göre çarşı esnafının genel profiline bakıldığında; %73'ü 25-39 yaş aralığında, %75'i üniversite eğitimi almış/alıyor, %80'i hafta içi ve günün 09:00-17:00 saatlerini Alt Geçitte geçiren bireylerden oluşmaktadır. Yayaların ise; %80'i üniversite mezunu, %52'si 25-39 yaş aralığında, %95'i farklı semtlerden gelen Alt Geçidi hafta içi günlerde %65'i 18:00-21:00 saatleri arasında, %85'i bir saatten az kullanan bireylerden oluşmaktadır. Alt Geçitteki grafiti örneklerine gösterilen ilgi (yüzdeleri oranlarına göre) altı farklı başlıkta ele alınabilir (Tablo 7):

1. Çevreden bilgi edinmek (%24); Alt Geçit duvar ve kepenklerdeki grafiti örnekleri çarşı esnaf ve yayaların ortak ilgi alanını oluşturmaktadır. Buradaki yüzeylere grafitinin yazılması beklenmedik ve izinsiz gelişen bir durumdur, bu nedenle öncelikle grafitilerin kim veya kimler tarafından yazıldığı merak konusu olmaktadır.
2. Yazılan yazıyı anlamaya, okumaya çalışmak (%23); ge-

Tablo 7. "Grafitiye nasıl ilgi ve tepki gösterirsiniz?" sorusuna verilen yanıtların dağılımını gösteren grafik dağılımlar

nellikle karmaşık olarak yazılan harflerin canlı renklerle yazıldığı (*tag, piece ve throw-up*) örnekleri, ilgi çekici olması nedeni ile içeriği okunmaya ve anlaşılmaya çalışılmaktadır.

3. İlgi göstermeden bakıp geçmek (%19); bu noktada grafiti örneğinin türü, yazı tarzı ve görülme sıklığının belirleyici olduğu belirlenmiştir. Buna göre grafiti örneklerini çarşı esnafının %23'ü, transit geçen yayaların %14'ü her gün görmektedir ve ilgi göstermeden bakıp geçmektedir.
4. Grafiti örneklerinin fotoğrafını çekmek (%18); yayaların %23'ünün grafiti örneklerine gösterdikleri ilginin en fazla gösterilme biçimi olarak öne çıkmaktadır. Ancak çarşı esnafının fotoğraf çekme ilgisi %13 olarak oldukça düşüktür.
5. Sosyal medya paylaşımı yapmak (%13); fotoğrafı çekilen grafiti örneğinin sosyal medya ortamında paylaşılması yayalara ait ilgi gösterme yolu olarak dikkat çekmektedir.

6. Yeni grafitileri takip etmek (%9); her iki kullanıcı grubunun grafitilerin yenilenmesini takip etmedikleri belirlenmiştir.

Alt Geçitteki grafiti örneklerine gösterilen tepki ise (yüzdelik oranlarına göre) altı farklı durumda tespit edilmiştir.

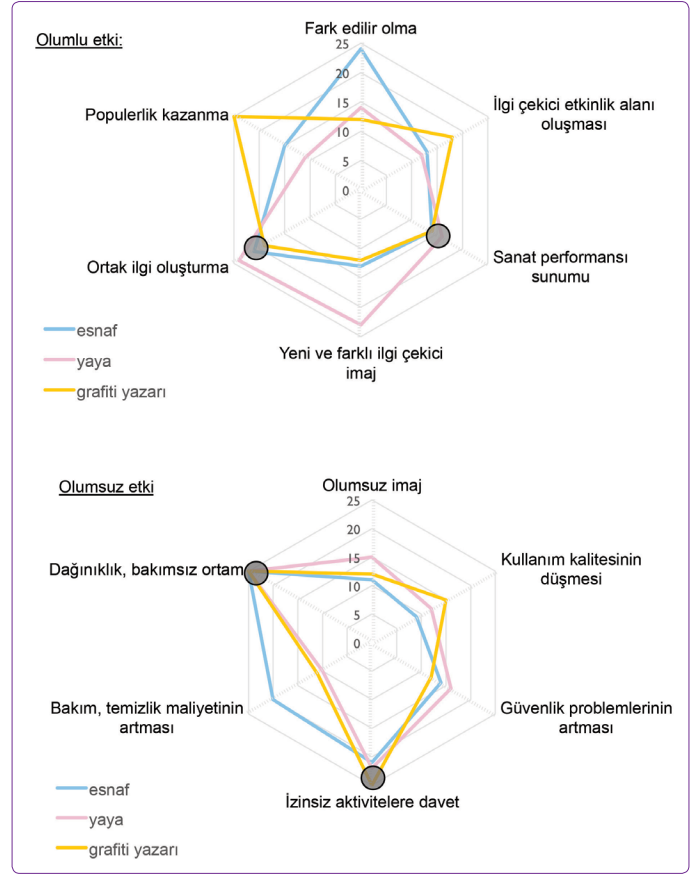
1. Grafitinin silinmesi veya üzerinin kapatılması (%25); her iki kullanıcının ortak tepkisi olarak istenmeyen, rahatsızlık uyandıran grafitiler üzeri kapatılarak 1-8 hafta içinde silinmektedir.
2. Grafitinin önlenmesi amacıyla çevreden bilgi edinmek (%21); her iki kullanıcı grubunun ortak tepki verdiği diğer durumdur. Bu noktada mekân içindeki konum belirleyici olmaktadır. Mekân kullanım kalitesini düşüren konumdaki grafitilerin önlenmesi istenmektedir.
3. Tepkisiz kalma (%19); yaya kullanıcılarının genel olarak %25'i grafiti örneklerine tepki göstermeden bakıp geçerken çarşı esnafının %12'si tepki göstererek durumu kendi aralarında görüşmektedir.
4. Genel güvenliğin artırılması (%13); her iki kullanıcı mevcut güvenlik sisteminin artırılması gerektiğini belirtmiştir.
5. Bireysel tedbir alınması (%13); genellikle güvenliğin zayıf kaldığı noktalardaki dükkân sahibi esnafın dükkân kepenklerine grafiti yazılmasını önleme amacı ile caydırıcı önlem aldıklarını belirtmektedir.
6. Yetkililere şikâyet edilmesi (%10); en düşük orandaki tepki durumu olduğu belirlenmiştir.

Üçüncü Soru: Grafiti Mekânı, Olumlu ve Olumsuz Olarak Nasıl Etkilemektedir?

Bu sorunun sorulma amacı; grafiti yazarı ve mekân kullanıcıları arasındaki grafitinin görülme biçimini ve buna göre taraflar arasındaki ilişkisel yaklaşımın mekânsal boyutunu ortaya koymaktır. Bu nedenle alanda, mekân kullanıcıları, çarşısı esnafı ve transit geçen yaya kullanıcıların görüşü alınmıştır. Katılımcılar grafiti örneklerinin olumlu etkilerini (yüzdelik oranlarına göre) altı başlık olarak sıralamışlardır (Tablo 8).

1. Ortak ilgi alanı oluşturma (%21); bu görüş tüm katılımcıların ortak görüşü olması nedeni ile öne çıkmaktadır. Ortak ilgi grafiti örneklerinin ilgi çekici bulunması ya da beğenilmemesine göre farklılaşmasına rağmen yaya, çarşı esnafı ve grafiti yazarlarını ortak bir aktivite etrafında buluşturmaktadır.
2. Popülerlik kazanma ve tanınma (%17); bu durum en çok grafiti yazarlarını olumlu olarak etkilemektedir.
3. Fark edilebilirlik kazanma (%17); esnaf yeraltı çarşısının fark edilmesini grafiti örneklerinin ilgi çekici olması ile ilişkilendirmektedir. Yayaların %14'ü işlek araç trafiğinde güvenli geçiş imkânı sağlayan Alt Geçide yönlendirme tabelalarının yanı sıra ilgi çekici grafitilerin

Tablo 8. "Grafiti mekânı olumlu ve olumsuz olarak nasıl etkilemektedir?" sorusuna verilen yanıtların dağılımını gösteren grafik dağılım

de yönlendirici olduğunu belirtmektedir.

4. Yeni ve farklı imaj kazanma (%16); yayaların %23'ü, çarşı esnafının %13'ü ve grafiti yazarlarının %13'ü grafitinin görsel imajı değiştirebilen mekânsal etkisi olduğunu belirtmiştir.
5. Sanatsal etkinlik imkânı sunma (%15); tüm katılımcıların ortak görüşü olması nedeni ile dikkat çekmektedir. Özellikle figür ve popüler karakterlerin kullanıldığı grafiti örnekleri sanatsal performans olarak kabul görmektedir.
6. İlgi çekici etkinlik alanı oluşturma (%14); yayaların %12'si, çarşı esnafının %13'ü ve grafiti yazarlarının %18'ine göre, grafiti diğer sokak sanatı performanslarını (sokak müziği, poster ve çıkartma yapıştırma) kendine çekmektedir.

Katılımcılar grafiti örneklerinin olumsuz etkilerini genel olarak (yüzdelik oranlarına göre) altı başlıkta sıralamışlardır.

1. Dağınıklık ve bakımsızlığın artması (%25); tüm katılımcıların ortak görüşü olarak öne çıkmaktadır. Grafiti örneklerinin kalıcı olması, çevrenin bakım ve güvenlik hizmeti almasında aksaklıkların olduğunu göstermektedir.

2. İzin aktivitelerinin artması (%22); seyyar satıcıların artması, kâğıt toplayıcıların, dilencilerin artması katılımcıların ortak görüşüdür.
3. Güvenlik problemleri (%14); yayaların %16'sı, grafiti yazarlarının %12'si ve esnafın %14'ü grafitiyi güvenlik açığının göstergesi olarak görmektedir. Diğer taraftan bu durumun grafiti yazarlarının grafiti yazma motivasyonunu arttırdığı gözlemlenmiştir.
4. Bakım, temizlik, hizmet maliyeti artması (%14); çarşı esnafının %20'si grafitiyi çevre kirliliği, vandal bir eylem olarak nitelerken, yayaların %10'u grafitinin mekânın temiz ve bakımlı tutulması için hizmet ve finansal desteğin artırılması gerektiğine dikkat çekmektedir.
5. Olumsuz görsel imaj (%12); çarşı esnafının %11'i, yayaların %15'i ve grafiti yazarlarının %12'si dağınık grafiti örneklerinin uzun süreli ya da kalıcı olmasının mekâna olumsuz görsel imaj kazandırdığını belirtmişlerdir.
6. Kullanım kalitesinin düşmesi (%12); grafiti örneklerinin mekânın işlevsel kalitesine fiziksel bir etkisi olmamasına rağmen görsel kalitesini olumsuz etkilediği belirlenmiştir.

Araştırmanın Sonuçları

Etkileşim Üçgeni ve grafitinin mekânsal niteliklerine göre hazırlanan model şemaya göre (Tablo 9) alanda toplanan verilerin içerik analizi sonuçları iki grupta toplanmıştır:

Gözlem yapılarak toplanan verilere göre; Karaköy Alt Geçidinde belirlenen grafiti örneklerinin mekânsal nitelikleri; bağlam, etkinlik türü, grafiti tarzı ve yüklenen anlam üzerinden yapılan sınıflandırmaya göre görsel yapı-sökümü yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre grafiti örneklerinin, görsel olarak birbirinden farklı olmakla birlikte aynı ya da benzer mekânsal bağlamda olduğu görülmüştür. Örneğin; grafiti örnekleri, genellikle Alt Geçidin yapısal biçimine göre ana girişler çevresindeki, geniş ve meydandan, çevredeki otobüs ve tramvay duraklarından görülebilen yüzeyler üzerinde ve iç mekândaki ana koridorların aksına açılan konumlarda yoğunlaşmaktadır.

Grafiti örneklerinin tamamının izinsiz olarak yazılmasına rağmen içerik olarak, toplumsal genel ahlak yapısına uymayan, pornografik, ırkçı, homofobik, ayrımcı söylemi ya da güncel politik yönelimi temsil eden siyasi sembol ya da figür içeriği bulunmamaktadır. Sosyal mesajların yazılı ve popüler kültürün görsel imgelerinin yer aldığı grafiti örnekleri, mekân kullanıcıları arasında, grafiti odaklı kısa sohbetlerin başlamasına, grafiti fotoğraflarının çekilmesine ya da sosyal medyada paylaşılmasına neden olmaktadır. Bu durumda grafiti örnekleri farklı mekân kullanıcılarının transit geçen yayaların ve yeraltı çarşı esnafının ortak bir ilgi etrafında toplanmasına olanak vermektedir. Ancak bu ilgi,

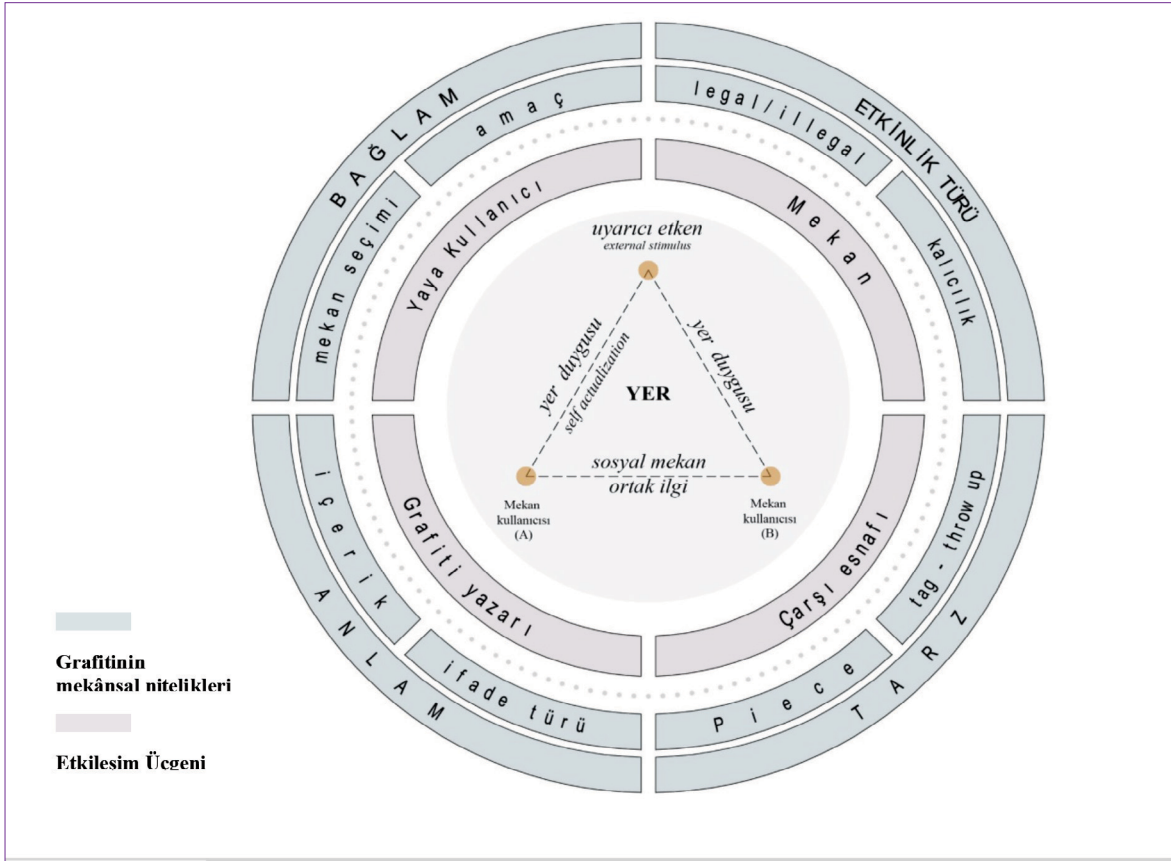
mekân kullanıcılarının Alt Geçitte bulunma sıklığına, grafitinin yazıldığı yüzeye ve kalıcılık süresine göre değişkenlik göstermektedir. Örneğin; Alt Geçitin çarşı esnafının grafiti örneklerine ilgisi anlık, kısa süreli olurken, ilk kez grafitiyi gören ya da fark eden kullanıcıların ilgisi grafitinin konusuna göre farklı algılar oluşturmaktadır. Buna göre ilk görüşte ilgi çeken bir grafiti, sık görülme durumunda sadece bakılıp geçilen grafitilere dönüşebilmektedir.

Grafitinin yazıldığı yüzeyin iç koridorda olması da çarşı esnafının gösterdiği tepkiye dayalı olarak kısa sürede silinmektedir. Grafitiye gösterilen ilgi veya tepki, grafiti ile mekân kullanıcıları arasında gündelik hayat içinde aktif ve yaşayan bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan genellikle, yeni grafiti yazılırken, önce yazılan grafiti kapanmayacak şekilde yazıldığı gözlemlenmiştir. Bu durum grafiti yazarlarının kendi aralarında belli kural ya da yazma düzenine sahip olduğunu, mekân ile anlamsal bir bağ kurduklarını düşündürmektedir. Aynı zamanda, grafiti yazarlarının silinen grafiti örneklerinin yerine yenisini yazma ısrarı ve mekân tercihi, grafiti yazarları ve mekân arasında da benzer aktif bir ilişkinin olduğuna işaret etmektedir. Toplanan bu verilere göre, Karaköy Alt Geçitte, grafiti ve mekân kullanıcıları arasında kendiliğinden Etkileşim Üçgeninin oluştuğunu söylemek mümkündür. Buna göre mekân kullanıcıları ve mekân arasındaki etkileşim temel olarak, yer duygusunun fiziksel boyutu ile mekânın tasarlanan işlevlerinden farklı ve olumsuz olarak yeni işlev kazanması ile ilişkilendirilmektedir. Diğer taraftan grafitilerin görülebilir konumdaki yüzeylere yazılması algısal olarak görsel uyarıcı etkisi yaparak, grafiti yazarları, esnaf ve yayaların mekân ile aralarında görsel bir ilişki kurulmasını sağlamaktadır.

Görüşme yapılarak toplanan verilere göre; alanda oluşan Etkileşim Üçgeni, Alt Geçidin günlük kullanım akışı içinde mekânın görsel karakterindeki farklılaşmaya, kullanıcıların değişen mekân algısına, mekânsal beklentilerine ve bu gereksinimlerin sosyal yönünün fark edilmesine olanak sunmaktadır. Örneğin; grafiti yazarlarının geçide grafiti yazma nedenlerinin başında kendi aralarındaki ilgi çekici, görünürlüğü yüksek ve geniş yüzeylere erişime dair gösterdikleri rekabet gelmektedir.

Alt Geçitteki ilk grafiti örneğini (2010) yazan Murys'e göre; *"Alt Geçit merkezi konumu nedeni ile farklı ve bizim için önemli bir yer. Grafiti ne kadar görülür yere yazılırsa o kadar yaygın bir ilgi görür. O nedenle kalabalık mekânlar, işlek yollar, tramvayın geçiş güzergâhı önemlidir. Kendi grafiti tarzını, farklılığı yansıtan özgün yazı stilleri buralarda denir. İlk yazılan grafiti ise diğer grafiti yazarlarına "burası benim duvarım" deme anlamı taşımaktadır."* (Görüşme notları, 2020). Bu ifadeye göre grafiti yazarları arasındaki bu rekabet sokaklara yayılma, tanınma, görülme ve yetenek üzerinden gelişen rekabet, sanat yeteneklerini

Tablo 9. Grafiti ve mekan etkileşiminin yer duygusu ile olan ilişkisini gösteren, yapılan çalışmadan üretilen model şema

		Etkileşim Üçgeni (Triangulation Process)			
		Mekan	Çarşı esnafı	Yaya (transit)	Grafiti yazarı
Grafitinin Mekânsal Nitelikleri (B.E.T.A.)	Bağlam • Yer seçimi • Amaç	• Görültür merkezi konum • Geniş, açık ve düz yüzeyler	• Mekânın farklı deneyimlenmesi • Mekana sahip çıkma, mekânsal yönlendirme	• Gündelik mekanların işlevsel ve görsel olarak farklılaşması • Farklılık arayışı	• Görültürlük, erişim durumu belirleyici • Erişim zorluğu grafiti yazarları arasındaki rekabeti tetikliyor
	Etkinlik türü • İzinli / İzinli • Kalcılık	• İzinli etkinliğe uygun ortama sahip olma durumu • Tekrarlayan döngüsel yenilenme süreci	• İzinli etkinliğe tepki • Grafitinin önlenmesi yada anlaşılmasına yönelik bilgi paylaşımı	• İzinli etkinlikler ile gelen güvenlik açığı • Çevre ile kurulan kısa iletişim ve ilgi paylaşımı	• Mekan durumuna göre değişken • İzinli grafiti kalcılık stresi belirsiz
	Tarz • Tag / Throw up • Piece / Character	• Çevredeki grafitilerden farklılaşma • Tarz çeşitliliği	• Tag / Throw up istenmiyor • Piece / Character grafitiler ortak ilgi oluşturabiliyor	• Tag / Throw up değişken ilgi durumu • Piece / Character sosyal medya paylaşımları	• Tag / Throw up ilk başlayanlar • Piece / Character İleri seviye
	Anlam • İfade türü • İçerik	• Hip-Hop tarz • Toplumsal değerlere saygılı yazı yada figürler	• Etkileşim yok • Grafiti içeriğine göre ilgi yada tepki gösterilmesi	• Karmaşık grafiti türlerini anlamaya çalışılıyor • Renkli ve mesaj içeriği olanlar ilgi çekici bulunuyor	• Bireysel yeteneklere göre grafiti türü beirleniyor • <i>Bu duvar benim! ve Ben buradayım!</i> mesajı ifade buluyor

sunma gereksinimi, grafitinin ifade aracı olarak görülmesine ve sosyal algıya dayalı alternatif bir yer duygusu oluşturmaktadır.

Yapılan görüşmelerde grafiti örneklerine gösterilen ilgi ya da tepkinin ortak davranış biçimi olarak, çevredeki diğer bireyler ile grafiti hakkında kısa sohbetlerin yapılması, bilgi alınması ya da buna bağlı olarak kurulan anlık ve kısa iletişimin kurulması öne çıkmaktadır. Diğer taraftan Alt Geçit esnafı ve yayalar grafiti örneklerinin yenilenmesini takip etmemektedir. Ancak düzensiz aralıklarla Alt Geçide gelen sokak müzisyenlerinin performansları ve onları izleyenler, grafitilerin önünde fotoğraf çektirenler, sosyal medya paylaşımları, kendiliğinden oluşan sosyal mekânın varlığını göstermektedir. Grafitiler sık kullanılan koridor akslarında olması nedeni ile genellikle rastlantısal ve geçit içindeki yaya trafiğinin akışına göre fark edilmektedir. Yayıların ve esnafın grafitilere ortak ilgisi genel olarak, görsel hakkında (kim yazdı, ne zaman yazıldı vb.) çevreden bilgi almak, grafitiyi okumaya, anlamaya çalışmak olarak gelişmektedir. Ancak grafiti örneklerine gösterilen ortak tepki grafitilerin önlenmesine yönelik bilgi alışverişi düzeyinde kalmaktadır. Buna göre mekân kullanıcılarının, grafitiler ile ilgili yetkili birimlere şikâyet ya da ihbarda bulunmadıkları belirlenmiştir. Diğer tarafta grafitilerin kalıcılık süresi ile grafitilerin mekân kullanıcıları tarafından görülme sıklığı, gösterilen ilginin seviyesini belirlemektedir. Grafiti örnekleriyle iç içe çalışan esnaf ile bu örnekleri düzensiz aralıklarla gören yayaların ilgi seviyesi farklı olmaktadır. Her iki durumda, grafiti örneklerine gösterilen ilgi ya da tepkisel yaklaşım yer duygusunun olumsuz olarak biçimlenen sosyal boyutuna yansımaktadır. Bu durum grafitinin mekân kullanıcılarına kentsel mekânda alternatif pasif katılım deneyimi sunmadır. Ayrıca, çarşı esnafı ana koridorlara açılan duvarlardaki grafitilerin “sokakta yürüyenlere, alt geçidi ve içindeki çarşuyu fark etmelerine” imkân veren alternatif bir yönlendirme sağladığına dikkat çekmektedir (Görüşme notları, 2020). Grafitilere bakan ya da ilgilenen kullanıcıların oluşturduğu ilgi ortamından, esnafın grafiti örneklerinin ticari canlılık getirmesi beklentisi grafiti ve esnaf arasındaki etkileşimin farklı bir yönünü de ortaya koymaktadır.

Karaköy Alt Geçitte yapılan alan çalışmasının Tablo 9’a dayalı olarak yapılan bu içerik analizine göre; alt geçit, esnaf ve yayalara göre, kullanım işlevi, malzeme kaplaması, renkler, günlük yaşamın zenginleştirdiği görsellik üzerinden algılanmaktadır. Ancak diğer tarafta, grafiti yazarları gözünden ise sanatsal yeteneklerinin toplumun ilgisine sunulduğu görülür yüzeylere ulaşmak amacı ile kendi aralarındaki rekabetin ifade bulduğu yüzeyler olarak algılandığı görülmektedir. Bu nedenle Alt Geçit sadece, tasarlanmış ve tanımlanmış mekânsal işlevlerine göre güvenli transit yaya geçişini değil, bunun yanı sıra, grafitinin be-

raberinde getirdiği etkileşim aracılığı ile yer duygusunun farklı boyutları arasında da geçişlerin olmasına olanak vermektedir.

Değerlendirme

Günümüz kentsel mekân kavramı, bireyle kurduğu çok yönlü etkileşim düşünülüğünde yalnızca fiziksel değil sosyolojik, coğrafi, kültürel ve psikolojik açıdan çok katmanlı bir yapıyı temsil etmektedir. Mevcut literatür kaynakları bu katmanlı yapıyı farklı yaklaşımlar üzerinden sıklıkla tartışmaktadır. Son yıllarda bu katmanların arasına, sokak sanatının kentsel mekândaki yaygın örneklerinden, grafiti kavramının girdiği görülmektedir. Yapılan bu çalışmada, kentsel mekân kavramı, içinde fiziksel yapılanma, planlama ya da mevcut yapılanmanın yeniden düzenlenmesi gibi tasarlama ilkelerinin içinde gömülü kalan, yer oluşturma kavramı, sokak sanatı örneği olan grafiti kavramları arasındaki etkileşim üzerinden ele alınmıştır. Grafiti kavramını tartışan literatürdeki grafiti örnekleri, genel olarak izinli ya da izinsiz olarak yazılmalarına ve yazı tarzlarına göre oldukça sınırlı görsel analizler üzerinden tartışılmaktadır. Ancak grafiti kavramı, kentsel mekân üzerinden okumaya çalışıldığında yeni ve farklı niteliklerin de analiz edilmesi gereği duyulmaktadır. Bu çalışmada mevcut grafiti literatür ve görsel arşivlerinden yararlanılarak farklı analiz nitelikleri öne çıkarılarak, yeni bir okuma yöntemi önerisi geliştirilmiştir.

Metodolojik çerçevede, grafiti örneklerinin; mekânsal bağlamları, etkinlik türleri, yazılma tarzları ve içerik anlamları kentsel mekân arka planı üzerinden dikkate alınmaktadır. Araştırmada bu analizden yararlanılarak kentsel mekân kavramı, literatürdeki mekân-uyarıcı etken-mekân kullanıcı arasında kalan Etkileşim Üçgeni Yöntemine göre kurgulanarak incelenmiştir. Uyarıcı etken olarak “izinsiz grafiti” örneklerinin, kentsel mekân ve mekân kullanıcıları arasında kurulan etkileşime odaklanılmıştır. Grafitinin yer oluşturu- cu etkisinin, mekân kullanıcılarının grafiti ile mekânı farklı deneyimlemeleri ile gelişen yer duygusunun fiziksel, algısal ve sosyal boyutları üzerinden mekâna yansıdığı belirlenmiştir. Buna göre grafitinin yer oluşturu- cu etkisi, mekân ve kullanıcıları ile grafiti örnekleri arasında oluşan duygusal bağın boyutları arasındaki geçişler üzerinden dört farklı etkileşim üzerinden olmaktadır:

1. Grafiti-Mekân: Grafiti bireyin mekânsal gereksinimlerinin içinde barındırdığı arayışların ifade bulmasına olanak vermektedir. Grafitilerin mekânsal bağlamını oluşturan konum ve kalıcılık süreleri, mekânı benzerlerinden görsel olarak farklılaştırmakta, tasarlanmış görsel ve işlevsel kimliğinin yanı sıra farklı ve özgün yeni bir kimlik katmaktadır. Özellikle grafiti yazılma-silinme döngüsünün oluşturduğu eylemsel süreklilik mekânın görsel olarak fark edirliliğini arttırabilmektedir. Diğer taraftan, grafiti örneklerinin önünde sunulan sokak müziği performanslarının izlenme-

si ve grafitilerin fotoğraflarının çekilmesi ile kendiliğinden kurgulanan sosyal aktivite ortamı, mekânın tasarlanan işlevlerinden farklı ve tasarım sürecinde öngörülmeyen yeni kullanım biçimlerini içinde barındırmaktadır. Mekânın görsel olarak karakteristik özelliklerinin önüne geçen grafiti örnekleri mekân kullanıcılarına yeni bir yer duygusu kabilmektedir. Fiziksel ve sosyal olarak zenginleşen mekân hem transit geçen yayalara hem de çalışan kullanıcılara algısal olarak ortak bir anın, hafızanın paylaşıldığı bir ilgi etrafında toplanılmasına olanak sunmaktadır.

2. Mekân-Grafiti Yazarı: Grafiti yazarlarının genel profillerine göre, kentte farklı sosyal ve kültürel yapıya sahip alt bölgelerden, kentin önemli bir merkezine gelerek grafiti yazmaları, yaşadıkları kentin gündelik akışı ile bütünleşme ve kendilerini bulma (*self-actualization*) arayışının varlığına dikkat çekmektedir. Mekânın görünürlüğü ve yazılan grafitinin tarzı ve içerik anlamının ilgi çekici olması, beğenilmesi, sosyal medyada paylaşılması ile grafiti yazarları (grafitinin kalıcılığına ve çektiği ilgi düzeyine bağlı olarak göreceli) ilgi, popülerlik ve grafiti yazarken kullanılan takma isim üzerinden alternatif bir kimlik kazanmaktadırlar. Bu durumda mekâna, grafiti yazarlarının hem diğer grafiti yazarları ile olan rekabetini besleyen hem de bireysel bir tavır olarak *"Bu duvar benim/bizim!"* deme biçimi üzerinden anlam yüklenmektedir.

3. Grafiti Yazarı-Mekân Kullanıcıları: Grafitinin etkinlik türü olarak izinsiz olmasına rağmen grafiti yazarı, kentin içinde var olma arayışının yansıması olarak kendini grafiti ile ifade etmesiyle gelişen aktif katılım deneyimlenmektedir. Grafitileri görsel olarak fark eden, fotoğraf çekerek, bilgi edinerek grafiti ile ilgilenen diğer mekân kullanıcıları ise pasif katılımcı olarak, ortak bir ilgi etrafında buluşabilmektedir. Kendiliğinden gelişen bu katılım içinde samimi ve olumsal olarak gelişen sosyal iletişim, grafiti örneklerinin içine gömülen anılar, paylaşılan mesajlar ile biçimlenen içerik grafiti yazarlarından, duygusal ve algısal olarak mekân kullanıcılarına geçebilmektedir. Bu durum grafiti ve mekân etkileşiminin içinde barındırdığı yer duygusuna bağlı olarak, dağınık bir oluş hali içinde değişken niteliklerdeki yerleri oluşturma potansiyeline sahip olduğuna işaret etmektedir.

4. Mekân Kullanıcıları-Grafiti: Mekânın yeni işlev kazanmasına bağlı olarak, mekân kullanıcıları ve mekân arasında iki yönlü etkileşim gelişmektedir. İşlevsel ve görsel olarak farklılaşan mekân, kullanıcılarına farklı deneyimleri sunarken, kullanıcılarda grafiti örneklerinin yarattığı uyarıcı etki mekâna yeni, özgün işlevler ve anlamlar yükleyebilmektedir. Buna göre yer ile kurulan farklı etkileşim deneyimleri, mevcut mekân içinde yeni ve algısal olarak değişken mekânların oluşmasına olanak vermektedir. Bu nedenle grafiti, tasarlanarak işlev kazandırılmış mekânda, kullanıcıları arasındaki sosyal ve davranışsal duruşa bağlı olarak

şekillenen değişim sürecinin başlamasını tetiklemektedir. Bu süreç içinde, grafitinin mekânsal niteliklerinin yarattığı etkileşime dayalı kesintili, dağınık ve kendiliğinden "sosyal mekân" oluşmaktadır.

Belirlenen bu geçişler, grafiti üzerinden kurulan duygusal, algısal ve sosyal bağ üzerinden tasarlanarak oluşturulmuş mekânın, olumsal bir süreç içinde kendiliğinden "yer"e evrilmekte olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak, grafiti ile mekân kullanıcıları arasındaki etkileşimin bireylere göre değişken olması nedeni ile "yer" in toplumsal süreç içinde kendiliğinden oluştuğu söylenebilir. Bu durum, kentsel mekân tasarımının, sadece işlev odaklı, makro ölçekli projelerin imarı ile değil mevcut mekânların içinde barındırdığı mikro ölçekteki kullanım detayları, kullanıcının mekânsal, duygusal ve sanatsal gereksinimlerinin, sokaktaki grafiti üzerinden ifade bulabileceğine dikkat çekmektedir.

Çalışmada geliştirilen grafiti analiz yöntemi, grafitinin mekânsal etkisi, grafiti kavramının, literatürde genel olarak sanat ya da vandal olarak kabul görme ile oluşan ikileşimden farklı bir mekânsal etki sunma potansiyelini göstermesi adına önem taşımaktadır. Kent sokaklarında karşılaştığımız grafiti örnekleri, izinsiz olarak yazılan bir sokak aktivitesine ait olması, elbette bireylerin kendilerini ifade edebildikleri, gündelik yaşamın akışını sağlayan sağlıklı sosyal mekânların gelişmesine çare değildir. Ancak grafiti, bireylerin mekânsal beklentileri ve mekânın tanımlanan işlevlerine dair farklı arayışların varlığına işaret etmesi nedeni ile önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Arslan, R. ve Ökten, A. (1994). Araştırma yöntemleri. YTÜ Baskısı. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Auge, M. (1995). From places to non-places. Non-places Introduction to an Antropology of Supermodernity (translated by John Howe) (1. baskı, s. 75–116). Verso Publishing.
- Ayral, R. (2014). Duvarların dili: Grafiti/Street art. Duvarların dili: Grafiti/Street art-Language of the wall grafiti/Street art (s. 15–55). Pera Müzesi Yayını. <https://www.peramuzesi.org.tr/Sergi/Duvarların-Dili/163>
- Bell, P. A., Greene, T. C., Fisher, J. D. ve Baum, A. L. (2001). Environmental psychology. Environmental psychology (5. baskı). Harcourt College Publishers.
- Carmona, M. (2019). Principles for public space design, planning to do better. Urban Design International, 24(1), 47–59. <https://doi.org/10.1057/s41289-018-0070-3>
- Carmona, M., Heath, T., Oc, T. ve Tiesdell, S. (2003). The social dimension. Urban spaces-public places: The dimensions of urban design (1. baskı, s. 106–110). Architectural Press-Elsevier.
- Carr, S., Francis, M., Rivlin, L. G. ve Stone, A. M. (2007). Needs in public ppace. M. Carmona; S. Tiesdall (Eds.), Urban design reader (1. baskı, s. 238–239). Architectural Press-Elsevier.
- Cresswell, T. (1992). The crucial "where" of graffiti: A geographical analysis of reactions to graffiti in New York. Environment and Planning Society and Space, 10(3), 329–344. <https://doi.org/10.1080/09697539208741111>

- org/10.1068/d100329
- Cunha, C. V. (2017). Graffiti of love, peace and joy in the olympic city: Interfaces between politics, art and religion in rio 2016. *Ciências Sociais Unisinos*, 53(3), 499–507. <https://doi.org/10.4013/csu.2017.53.3.10>
- Docuyanan, F. (2000). Governing graffiti in contested urban spaces. *Legal Anthropology Review*, 23(1), 103–121. <https://doi.org/10.1525/pol.2000.23.1.103>
- Evans, G. (2016). Graffiti art and the city: From piece-making to place-making. J. I. Ross (Ed.), *Routledge handbook of graffiti and street art* (Routledge international handbooks) (s. 168–183). Routledge. <https://www.routledge.com/Routledge-Handbook-of-Graffiti-and-Street-Art/Ross/p/book/9780367335977>
- Ferrell, J. (1995). Urban graffiti: Crime, control, and resistance. *Youth & Society*, 27(1), 73–92. <https://doi.org/10.1177/0044118X95027001005>
- Gieryn, T. F. (2000). A space for place in sociology. *Annual Review of Sociology*, 26(1), 463–496. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.463>
- Gottlieb, L. (2008). Graffiti art styles. L. Gottlieb (Ed.), *Graffiti art styles: A classification system and theoretical analysis illustrated edition* (1. baskı, s. 50–75). McFarland & Company.
- Hürriyet. (1965, Temmuz 6). “Karaköy Yeraltı Geçidi Törenle Hizmete Açıldı”. *Hürriyet Gazetesi*, 7. 1965
- Jacobs, A. ve Appleyard, D. (1987). Toward an urban design manifesto. *Journal of the American Planning Association*, 53(1), 112–120. <https://doi.org/10.1080/01944368708976642>
- Kent, F. (2019). Fred kent: Creating public spaces. University of California Television (UCTV); Helen Edison Lecture Series; Helen Edison Lecture Series. <https://www.youtube.com/watch?v=fYqV-PEGHhc>
- Kirouac, M. (2018). Alleyways are the new art galleries in the U.S. culture trip. <https://theculturetrip.com/north-america/canada/articles/toronto-s-graffiti-war-art-or-vandalism/>
- Lachmann, R. (1988). Graffiti as career and ideology. *American Journal of Sociology*, 94(2), 229–250. <https://doi.org/10.1086/228990>
- Lang, J. (1994). Urban design: The American experience. *Functionalism revisited* (1. baskı). Wiley.
- Lefebvre, H. (1974). Mekânın üretimi (Çeviren: I. Ergüden) (2014). *The production of space* (2. baskı). Sel Yayıncılık.
- Ley, D. ve Cybriwsky, R. (1974). Urban graffiti as territorial markers. *Annals of the Association of American Geographers*, 64(4), 491–505. <https://www.jstor.org/stable/2569491>
- Lynch, K. (2010). Kent imgesi (Çeviren: İ. Başaran). *The image of the city* (1960) (s. 155–158). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Maslow, A. H. (2013). A theory of human motivation. *A theory of human motivation* (s. 382–383). Rough Draft Printing.
- Mass Appeal. (2016). Cornbread Lives. Mass Appeal. https://www.youtube.com/watch?v=pXz_5TJbXr0
- Mazumdar, S. ve Mazumdar, S. (2004). Religion and place attachment: A study of sacred places. *Journal of Environmental Psychology*, 24(1), 385–397. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2004.08.005>
- Neuman, W. L. (2014). Toplumsal araştırma yöntemleri; nitel ve nicel yaklaşımlar (Çeviren: S. Özge). *Bilim ve araştırma* (7. baskı, s. 19–20). Yayın Odası Yayınları.
- Norberg-Schulz, C. (1980). *Place. Genius loci: Towards a phenomenology of architecture* (1. baskı, s. 8–15). Rizzoli Publishing.
- Patrick P. (2015). Banksy you are an acceptable level of threat and if you were not you would know about it. G. Shove (Ed.) (9. baskı). *Carpet Bombing Culture*.
- Phillips, S. A. (2016). Deconstructing gang graffiti. J. I. Ross (Ed.), *Routledge handbook of graffiti and street art* (Routledge international handbooks) (1. baskı, s. 48–61). Routledge. <https://www.routledge.com/Routledge-Handbook-of-Graffiti-and-Street-Art/Ross/p/book/9780367335977>
- PPS. (2008). What makes a successful project? Project for public spaces. <https://www.pps.org/article/goodplaces>
- Punter, J. (2010). Design guidelines in American cities. M. Carmona, T. Heath, T. Oc, T. Tiesdel (Eds.), *Public places-urban spaces* (1. baskı, s. 98–99). Architectural Press-Elsevier.
- Relph, E. (1976). The essence of place. *Place and placelessness* (1. baskı, s. 29–42). Pion Limited.
- Ross, J. (2016). How major urban centers on the United States responded to graffiti/street art. J. I. Ross (Ed.), *Routledge handbook of graffiti and street art* (Routledge international handbooks) (1. baskı, s. 393–404). Routledge.
- Schneekloth, L. H. ve Shibley, R. G. (1995). *The practice of place-making. Placemaking the art and practice of building communities* (s. 5–15). John Wiley and Sons.
- Simmel, G. (2015). Kültürün artan trajedisi. G. Ritzer, J. Stephisky (Eds.), *Çağdaş sosyoloji kuramları ve klasik kökleri* (2. baskı, s. 44). De-Ki Basım Yayım.
- Storey, J. (2014). Global post-modernism. *Cultural theory and popular culture* (6. baskı, s. 203–209). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315832968>
- Whyte, W. H. (1980a). The social life of small urban spaces/Book. F. Kent (Ed.), *The social life of small urban spaces* (s. 10–16). Project for Public Spaces.
- Whyte, W. H. (1980b). The social life of small urban spaces/Documentary. *The social life of small urban spaces*. Istanbul Salt Galata Araştırma Merkezi Video/Film Arşivi
- Wilson, J. ve Kelling, G. (1982). The police and neighborhood safety. *The Atlantic Monthly*, 3, 29–38. <http://www.theatlantic.com/doc/print/198203/broken-windows>